

502

ՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Գ. ԳԱՆՍԵՄՆԻ, № 67

կարներն արտասպել արգելում է

Կ Ա Ր Գ

1534

ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ Ա. ԵԿԵԼԵՑԻՈՅ

Գ Ա Ս Ս Գ Ի Դ Բ

Թեմական, ծխական, պետական եւ քաղաքային դպրոց-
ների համար

Կ ա ղ մ ե ց

ԳԻԻՏ ԱՂԱՆԵՄՆՅ Ա. Բ.

Եօրեւոյ ուղղած տպագրութիւն

35 ՆԿԱՐՈՎ

Թ Ի Յ Լ Ի Ս

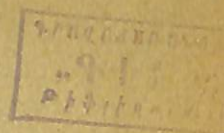
Լեւեռասպ. օր. Ն. Աղանեանցի, Պոլից. 7.

1911

2(02)
Ա-45

Д. Гоголь

03 AUG 2009

502

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Գ. ԳԱԼՍՏԵԱՆԻ, № 67

Նկարներն արտասպել արգելուած է

2(02)
Ա-45

Կ Ա Ր Գ

ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ Ս. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Գ Ր Ս Ա Գ Ի Ր Ք

Թեմական, ծխական, պեական եւ քաղաքային դպրոց-
ների համար

Կ Ա Ղ Ս Ե Ց

ԳԻՒՏ ԱՂԱՆԵԱՆՑ Ա. Բ.

Եօթերորդ ուղղամ զպատուսիւն

35 ՆԿԱՐՈՎ

32921-6

Թ Ի Յ Լ Ի Ս

Էլեկտրատպարան Օր. Ն. Աղանեանցի, Պօլից. 7

1911

6 FEB 2013

Հ Ր Ա Մ Ա Ն Ա Ի

Տ. Տ. Մ Կ Ր Տ Ի 2 Ա.

Ի ՏԷՐ ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ

Վեհափառ և Սրբազնագոյն Կաթողիկոսի

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

Դ Ի Ի Ա Ն
ՎԵՂ. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՇԱՅՈՑ

թ. 309

31 մարտի 1899 ամի

Տ Կ Խ Ի Խ

Բարձր Արժանապատիւ Տ. Գիւտ ա-
ւադ քահանայ Աղանեանց

Զմատուցեալսն ընդ յայտարարութեանդ
զգասագիրքն Կրօնագիտութեան որ ընդ ա-
նուամբս Կարդ Աստուածաշտուութեան Հա-
յաստանեայցս ս. Եկեղեցւոյն և զպատկերսն
դարդուց, զգեստուց և անօթոց դործածելոց
ի մերս եկեղեցւոյն, արժանի հաւանութեան
գտեալ ի կողմանէ Նորին Ս. Օծութեան Վե-
հափառ Հայրապետի ազգիս, Նորին Սրբու-
թիւն Բարեհաճեցաւ մակաղբել ի վերայ յայ-
տարարութեան այսպէս թոյլատրեմք ի հրա-
տարակելոյ, պատուիրելով նաև Դիւանիս մա-
կաղբել ըստ հրամանի իւրում ի վերայ մա-
տուցեալ պատկերաց զթոյլատուութիւն հրա-
տարակութեան նորին, որ և Դիւանս կատա-
րելով ընդ այսմ վերադարձուցանէ Ձեզ:

Դիւանապետ՝ ԿՈՐԻԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Ա. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆ

Ա. ԻՅՅ է աստուածաբանութիւնը

Աստուածաշտուութիւնը Աստծուն ծա-
ռայելն է. իսկ աստուածաշտուութեան կարգը
այն արարողութիւններն ու ծէսերն են, որոնք
հրապարակով կատարուում են եկեղեցւոմ:

Մենք պարտաւոր ենք մեր հոգին և զգաց-
մունքները վեր ուղղել դէպի Աստուած և
պաշտել նրան բոլոր սրտով. պէտք է խոստովա-
նինք, որ նա է մեր տէրն ու ստեղծողը և մենք
ոչինչ ենք նրա առջև. պէտք է շնորհակալ լի-
նինք նրա տուած ողորմութիւնների համար,
պէտք է զղջանք մեր մեղքերը, խնդրենք նրա
զթութիւնն ու օրհնութիւնը և կատարենք նրա
պատուէրները:

Բ. Աստուածաբանական սահմանողը

Աստուածաշտուութեան գլխաւոր հիմնադիրը
Յիսուս Քրիստոսն է. նոյնը հապտատեցին ա-
ռաքեալները, ինչպէս ասում է Պօղոս առա-
քեալը. —

Կրթիր քո անձը աստուածաշտուութեան
մէջ, որովհետև մարմնի կրթութիւնը քիչ բանին

օգտակար է, իսկ աստուածապաշտութիւնը ամեն բանի համար օգտակար է և պարունակում է իւր մէջ թէ այս և թէ հանգերձեալ կեանքի աւետիսը:

Իսկ մեր եկեղեցու աստուածապաշտութեան կարգերի ու արարողութիւնների հիմքը դրին ս. Թադէոս և Բարդուղիմէոս առաքեալները, որոնք՝ նրա ապագայ կարգաւորութիւնը յանձնեցին իւրանց յաջորդ եպիսկոպոսներին:

Հայոց եկեղեցու աստուածապաշտութեան կարգերը ճոխացրեց և կարգի դրեց ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը. նրանից յետոյ ս. Սահակ և Մեսրոպ Թարգմանիչները, Գիւտ կաթողիկոսը և Յովհան Մանդակունի հայրապետը զարգարեցին զանազան երգերով, աղօթքներով և ընթերցութեաներով:

Գ. Աստուածպաշտութեան սեպակներ

Աստուածապաշտութիւնը երկու տեսակ է կատարւում.—մասնաւոր և հասարակական:

Մասնաւոր. Յիսուս պատուիրում է մեզ. «մտիր քո սենեակը և ծածուկ աղօթիր»—ուրեմն ամեն մարդ պարտաւոր է պաշտել Աստծուն առանձին, բաց անելով իւր հոգին նրա առաջ, յայտնելով իւր կարիքները և աղօթելով ու կարգալով նրա խօսքը:

Այս աղօթքը և պաշտամունքը, որ կատարւում է տնային կերպով, կոչւում է առանձնական կամ մասնաւոր աղօթք: Մասնաւոր է և

այն պաշտօնը, որ մարդ կատարում է իւր ընտանիքի հետ՝ գերդաստանի մէջ բարեպաշտութեան զգացմունքը վառ պահելու և Աստծու օրհնութիւնը ստանալու համար:

Հասարակական. բացի մասնաւոր աղօթքից, մենք միաբանութեամբ էլ պաշտօն ենք մատուցանում Աստծուն եկեղեցում՝ հասարակաց բարօրութեան և խաղաղութեան համար:

Այդպիսի աղօթքը, որ կատարւում է բոլոր հաւատացեալների ներկայութեամբ, դրա համար սահմանուած տեղերում, և յատուկ պաշտօնեաների ձեռքով, կոչւում է հասարակական աղօթք:

Միաբանական աստուածապաշտութիւնը մի գեղեցիկ միջոց է հաւատի մէջ առաջադիմելու և հաւատացեալների մէջ բարեպաշտութեան ու մարդասիրութեան զգացմունքը զօրացնելու:

Գ. Աստուածպաշտութեան եղանակը

Աստուածապաշտութեան արտաքին նշանները սրանք են. խաչակնքել, չորել, որ խոնարհութեան նշան է. ծնրադրութիւն, որ նշան է մեր ոչնչութեան Աստծու առջև, կարդալը, սաղմոսելը և բարձր ձայնով աղօթելը:

Բայց եթէ այս արտաքին արարողութիւնները կապուած չեն մեր ներքին հոգեկան պաշտօնի հետ, այն ժամանակ աստուածապաշտութիւնը ճշմարիտ չէ, այլ միայն մի ձևական

բան: Այս պատճառով էլ աստուածաշտու-
թիւնը պէտք է կատարել խորին յարգանքով,
ուշադրութեամբ, հեղութեամբ, մաքուր հոգով
ու մարմնով և ջերմեռանդութեամբ:

Ե. Կոչնակ եւ զանգակ

Հասարակաց աստուածաշտութեան հրաւի-
րելու համար հին ժամանակ գործ էր դրուում կոչ-
նակը: Կոչնակը փայտէ կամ երկաթէ տախտակաձև
գործիք է: Ամեն անգամ աստուածաշտութեան
սկզբին ժամհարը հաւատացեալներին տներին առջև
կոչնակի վրայ ձողը խփելով՝ ժամ էր հրաւիրում
նրանց:

Կոչնակը յիշեցնում էր հրեշտակապետի
փողը, որով աշխարհիս վերջը բոլոր կենդանի-
ներն ու մեռելները պէտք է կանչուին Աստծու
դատաստանի առջև:

Վերջին ժամանակները կոչնակի փոխարէն
սկսեցին զանգակ գործածել:

Ընդունուած է զանգակ հնչեցնել իւրա-
քանչիւր ժամերգութիւնից առաջ, պատարագից
առաջ, անդաստանի, նախատօնակների, յուղար-
կաւորութեան ժամանակ և այլն:

Զ. Աստուածպաշտութեան լեզուն

Հայոց եկեղեցին հինգերորդ դարից սկսած
աստուածաշտութիւնը կատարում է հայերէն
գրաբար լեզուով, որով գրուած են մեր եկեղե-

ցական բոլոր գրքերը, և թոյլատրուած չէ աշ-
խարհաբար լեզուով կատարել:

Է. Հասարակաց աստուածպաշտութեան մասերը

Հասարակաց աստուածաշտութիւնը հետե-
ւեալ հոգևոր գրուածներից է բաղկանում:

Ա. Ս. Գիրք, կամ աստուածաշունչ մատեան,
որ երկու մասից է բաղկացած—Հին կտակարան
և Նոր կտակարան:

Հին կտակարանից եկեղեցում կարդացւում
են նշանաւոր դէպքերը, այն է՝ Մովսէսի, Յով-
բի, Սողոմոնի, մարգարէների, Յեսուի, Թագա-
ւորների և Մակաբայեցիների գրքերից հատուած-
ներ և Սաղմոսը ամբողջ:

Իսկ Նոր կտակարանից կարդացւում են՝
ամբողջ չորս աւետարանը, Գործք առաքելոցը
և Առաքեալների թղթերը:

Բ. Հոգեւոր երգեր կամ շարականներ, ո-
րոնք բաժանոււմ են ութ ձայների—առաջին
ձայն, առաջին կողմ, երկրորդ ձայն, աւագ
կողմ, երրորդ ձայն, վառ, չորրորդ ձայն, վերջ:
Բացի այս ութ ձայներից՝ կան նաև ծանր եր-
գուող շարականներ, որոնք կոչւում են ստնդի
և այլևայլ հոգևոր երգեր առանձին եղանակնե-
րով:

Գ. Աղօթքներ,

Ե. Կրօնական դաստիարակութիւն, որ լինում
է քարոզութեան միջոցով:

Բ. ՍՐԲԱԶԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Աստուածապաշտութեան ժամանակ կատարուում են հետեւեալ գործողութիւնները.

Ա. Խաչակնքել անձը. խաչակնքելով յիշում ենք մեր Փրկչի մահը խաչի վրայ մարգկային ազգի փրկութեան համար:

Բ. Երկրպագութիւնն եւ գլուխ խոնարհեցնելը, որով ցոյց ենք տալիս մեր ծառայութիւնը և հեղութիւնը Աստծու առջև և խոստովանում ենք մեր մեղաւոր լինելը: Երկրպագելը նշան է նոյնպէս, որ մենք մասնակցում ենք աստուածապաշտական աղօթքներին և խնդրում քնքերին:

Գ. Ծնրադրումիւն. ծունր դնելով ցոյց ենք տալիս մեր խոնարհութիւնը Աստծու առաջ և հնազանդութիւնն նրա կամքին:

Դ. Խնկարկել. մարդիկ խունկ ծխելով նպատակ ունեն իրանց յարգանքներն ու նուէրները մատուցանել Աստծուն, քանի որ անձամբ մօտենալ չեն կարող նրան:

Մեր մէջ խնկարկութիւնը երկու նշանակութիւն ունի. մէկը՝ աստուածապաշտութեան և մեր ջերմեռանդ աղօթքի նշան է, ինչպէս ասում է Դաւիթ մարգարէն. «Ուղիղ լինի իմ աղօթքը, ինչպէս խունկը քո առաջ, տէր», և միւսը՝ ժողովրդի օրհնութեան: Եկեղեցուն և ժողովրդին խնկարկելով ցանկանում ենք, որ Աստծու օրհնութիւնն իջնի դրանց վրայ և իւրաքանչիւրի

աղօթքը խնկան ծխի նման բարձրանայ դէպի Աստուած:

Խնկարկում են աստուածապաշտութեան հետեւեալ միջոցներին. —

«Տէր զի բազում» ասելիս,

Աւետարան կարդալիս,

«Օրհնութիւն» շարականի սկզբին,

«Հոգեգալստեան» շարականին,

«Փառք ի բարձունս» երգելիս,

«Լոյս զուարթի» երկրորդ մասը երգելիս,

«Ս. Աստուած» երգելիս,

Պատարագին՝ սպասը դնելիս, վերաբերումի և գլխաւոր երգերի ու աղօթքների ժամանակ,

Անդաստանի տեառնագրելու ժամանակ, և

«Կեցո» տալիս:

Ե. Խաչով, աւետարանով և սուրբերի մասունքներով օրհնելը, որ Տիրոջ օրհնութեան նշան է:

Զ. Թալիօր և անդաստան, երբ տեառնագրում են աշխարհի չորս կողմերը. այդ կատարում է տէրունական հանդիսաւոր տօներին, երաշտի, և մահտարաժամի ժամանակ:

Է. Նախատօնակ. հայոց հաշուով օրը հաշուում է երեկոյից մինչև միւս երեկոյ, այդ պատճառով մեր եկեղեցին, տէրունական և նշանաւոր սրբերի տօնախմբութեան նախընթաց երեկոյին, առանձին տօն է կատարում և այդ

ժամանակ երգում են միւս օրուայ շարականներին մի մասը. դա կոչւում է նախատօնակ:

Ը. Հսկումն. Տէրունական մեծ տօներին նախընթաց գիշերը կատարւում է միւս օրուայ ժամերգութեան մի մասը, որ կոչւում է հսկումն, այսինքն արթնութիւն:

Դ. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂԸ — ԵԿԵՂԵՑԻ

Աստուածապաշտութեան գլխաւոր տեղը տաճարն է կամ եկեղեցին, որ օրհնւում է և ս. մեռնոյով օծւում եպիսկոպոսի ձեռքով:

Եկեղեցում կատարւում են սուրբ խորհուրդներն ու սրբագործութիւնները, իսկ աստուածապաշտութեան մի քանի մասերն ու խորհուրդները կարեւոր դէպքերում, կարելի է կատարել նաև եկեղեցուց դուրս:

Եկեղեցին կամ տաճարը հաւատացեալների ժողովն է, որոնք միաւորուած են մի հաւատով և գտնւում են մէկ հոգեւոր հովուապետի հովանաւորութեան տակ:

Քրիստոնէական եկեղեցիները, աշխարհագրական և ազգազրական կողմից, երկու գլխաւոր մասի են բաժանւում. — Արեւելեան եւ Արեւմտեան:

Ա. Արեւելեան կոչւում է այն եկեղեցին, որ Քրիստոս հիմնեց Երուսաղէմի մէջ, որտեղից նրա առաքեալներն ու աշակերտները տարածե-

ցին Հայաստան, Փոքր և Մեծ Ասիա, Յունաստան, Եգիպտոս և բոլոր Արևելեան կողմերը: Արևելեան եկեղեցու գլխաւոր ներկայացուցիչներն են Հայ և Յոյն մեծ եկեղեցիները, որոնք ունին միևնոյն Աստուածային գլուխը՝ Քրիստոս. բայց երկուսն էլ կատարելապէս տարբերւում են միմեանցից ազգով, լեզուով և ծէսերով:

Բ. Արեւմտեան եկեղեցին այն է, որ Հռոմի մէջ հիմնուելով՝ հետզհետէ տարածուեց Եւրոպայ, Աֆրիկա և յետոյ Ամերիկա: Ուստի և Արևմտեան եկեղեցին կոչւում է նոյնպէս Հռոմէական, լատինական կամ պապական եկեղեցի և նրա գլուխն է Հռոմի եպիսկոպոսը կամ պապը:

Տաճարի ձևը

Հայկական եկեղեցին կամ տաճարը շինւում է երկար ու քառանկիւնի ձևով, մեծ մասամբ խաչաձև: Եկեղեցին ուղղուած է արևմուտքից դէպի արևելք, որովհետև արևելքից ենք սպասում արևի ծագման, այսինքն՝ Քրիստոսի երկրորդ անգամ գալուն:

Եկեղեցու գլխին հաստատուած է գմբէթը, որի ծայրին ամրացրած է Քրիստոսի խաչը, ինչպէս յաղթութեան դրօշակ հեթանոսութեան դէմ:

Եկեղեցին օծուելիս նուիրւում է ի պատիւ Տէրունական որ և իցէ տօնի կամ որ և է սուրբի անունն:

Եկեղեցու մասերը

Տաճարը բաժանւում է երեք մասի.

ա. Դաւիթ, բ. իսկական տաճար կամ ատենան
և գ. ընձ կամ ամբիոն:

Ա. Դաւիթը առանձին. շինութիւն է բուն
եկեղեցու արեւմտեան պատին կից, որ հին ժա-
մանակներում մեր բոլոր եկեղեցիքն ունէին տա-
ճարից որոշ: Պատարագի ժամանակ, երբ սար-
կաւագը երգում էր «Մի ոք յերեխայոց» երգը,
ներելի մեղքի տէր ապաշխարողները եկեղեցուց
դուրս գալով՝ այդտեղ էին աղօթում:

Միւս երկու մասերը, այն է՝ Ատենանը և
Բեմը, բուն եկեղեցու մէջն են: /

Բ. Ատենանը ունի կանանց և տղամարդկանց
բաժանմունքներ:

Առջևի մասը յատկացրած է տղամարդկանց,
իսկ ետևի մասը՝ կանանց. երկու մասերը բա-
ժանուած են միմեանցից պատնէշով. կանանց
մասը երբեմն երկյարկ է լինում, որի վերին
յարկը կոչւում է վերնատուն:

Ատենի առջևի այն մասը, որ կից է բեմին
և դաս էլ է կոչւում, սովորաբար եկեղեցու յա-
տակից մի քանի մատ բարձր է. և աջ ու ձախ
կողմերից վանդակապատ: Դա բացառապէս
յատկացրած է աստուածաշուքեան. այնտեղ
կանգնում են հոգևորականներն ու կատարում
են ժամերգութիւնը՝ դասէդաս, իսկ հանդիսաւոր

տօներին, նախատօնակներին և անդաստանի
ժամանակ՝ ժամերգութիւնը ասւում է մէջ տեղը:

Սեղանի աջ կողմի դասը կոչւում է աջա-
կողմեան կամ վերին դաս, ուր դրուած է լինում
Հայրապետի գահը կամ առաջնորդի աթոռը և
ուր կանգնում է աւագ կամ աւագագոյն քա-
հանան: Իսկ միւս դասը կոչւում է ծախակող-
մեան դաս:

Եկեղեցու այդ մասում, աջակողմեան դա-
սի հիւսիսային պատի մէջ շինուած է մկրտու-
թեան քարէ աւազանը հաւատացեալներին
մկրտելու համար. աւազանը օրհնում և ս. մե-
ռոնով օծում է եպիսկոպոսը:

Եկեղեցին լինելով ամեն հաւատացեալների
մայրը՝ աւազանը օրինակ է արգանդի, որտեղից
ծնւում են մարդիկ դէպի յաւիտենական կեանքը:

Գ. Ընմը կամ ամբիոնը եօթն աստիճաննե-
րով բարձրացրած է լինում դասի առջևից, տա-
ճարի արեւելեան կողմը. նրա վրայ կատարւում
է պատարագի արարողութիւնը և սրբազնագործ
հոգևորականների ձեռնադրութիւնը, այնտեղ
են կարդում իւղաբերից Աւետարանը և քարոզ
խօսում ժողովրդին: /

Բեմը բարձրանալ իրաւունք ունին միայն
աստիճան ունեցող հոգևորականներ:

Բեմի վրայ են՝

Սեղանը, որ ամրացրած է դէպի արեւելք

եկեղեցու հիմնարկէր եւ օծումը

Եկեղեցու հիմքը և նոյն իսկ եկեղեցին օծում է եպիսկոպոսը մեծ հանդիսով, Հայաստանեայց եկեղեցու մայր մաշտոցի կարգաւորութեան համաձայն:

Հիմնարկէք. նախ՝ եպիսկոպոսը վերցնում է ճարտարապետական լարը և գծում է գետնի վրայ եկեղեցու շինութեան ձևը. այնուհետև վերցնում է բրիչը և մի երես փորում սահմանած տեղը, որ յետոյ շարունակում է փորել ժողովուրդը:

Հիմնարկէքի այս ձևը վերցրած է ս. Գրիգոր Լուսաւորչից, որ ինքն իր ձեռքով գծեց էջմիածնի մայր տաճարի և Հռիփսիմեան ու Գայիանեան կոյսերի վկայարանների տեղը:

Յետոյ եպիսկոպոսը, բոլոր հոգեւորականների հետ զգեստաւորուելով, ժողովրդի ներկայութեամբ, գցում է եկեղեցու հիմքը. — օծում է 16 քար, որոնցից տասներեքը առաքեալների անունով, երկուսը Մարկոս և Ղուկաս աւետարանիչների և մէկը՝ ս. Լուսաւորչի անունով. և այդ քարերը դնում է հիմքի մէջ իւրաքանչիւրի համար յատկացրած տեղը:

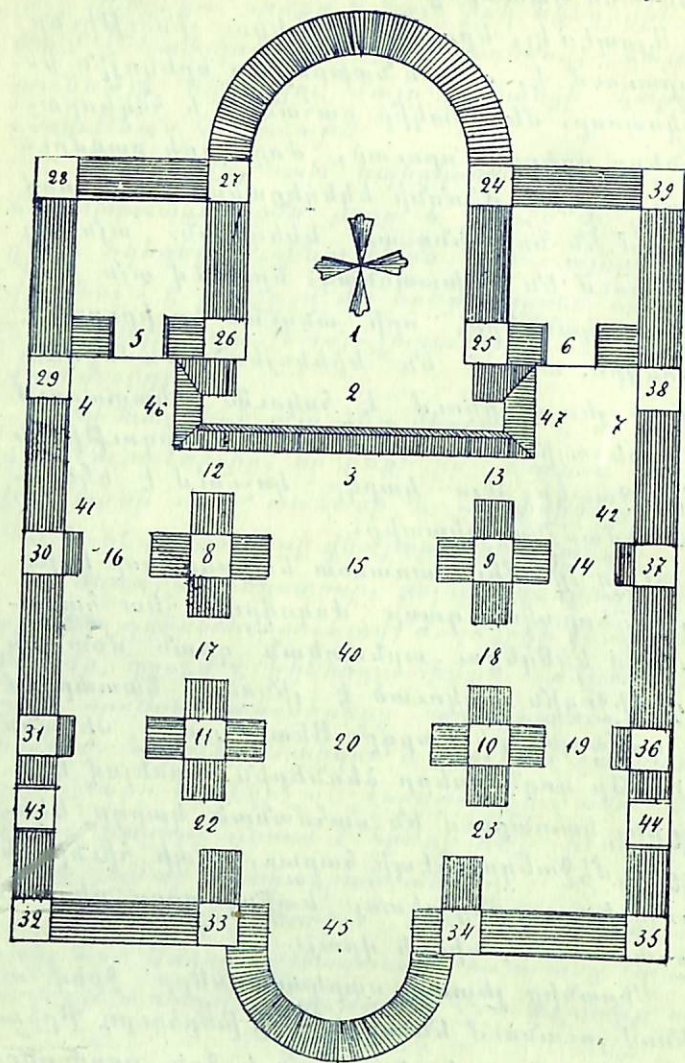
Օծման նաւակատիք. Հին տւխտի ժամանակ, երբ Սողոմոն թագաւորն աւարտեց Երուսաղէմի տաճարի շինութիւնը՝ նաւակատիք ա-

րեց ողջակէզներով, այսինքն՝ եկեղեցու շինութեան տօն կատարեց:

Այսպէս էլ, երբ մեր եկեղեցու շինութիւնը աւարտուում է, օծման նախընթաց երեկոյին եպիսկոպոսը, մեռնակիր քահանան և հոգևորականները զգեստաւորուած, ժողովրդի բազմութեան հետ, ս. մեռնը եկեղեցական հանդիսով տանում են նոր շինուած եկեղեցին. այնտեղ կատարում են նախատօնակ, երգելով այն տօնի շարականները, որի անուան նուիրում է եկեղեցին. ասում են երեկոյեան ժամերգութիւնը. յետոյ լինում է հսկումն և կատարում են գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւնն ամբողջապէս: Այս կարգը կոչւում է եկեղեցու օծման նաւակատիք:

Օծումը. միւս առաւօտ եպիսկոպոսը և բոլոր հոգեւորական դասը ժողովրդի հետ հաւաքուելով եկեղեցու արեւմտեան դռն մօտ, որ այդ միջոցին փակուած է լինում, կատարում են դռնաբացէքի կարգը: Յետոյ քարէ սեղանն ու եօթը զոգնոցները ձեռներին մտնելով եկեղեցին, կատարում են սահմանած կարգը եկեղեցու մէջտեղը, դէպի հարաւ, դէպի հիւսիս և բեմի վրայ, որից յետոյ եպիսկոպոսը սեղանը հաստատում է սիւնի վրայ:

Դրանից յետոյ սարկաւագները ջրով ու գինով լուանում են սեղանը ի խորհուրդ Քրիստոսի կողքից բղխած արեան և ջրի, որով սըր-

1. Սեղան.	31. Գրիգոր Լուսավորիչ.
2. Բեմ.	32. Բարդուղիմէոս.
3. Ատեան.	33. Սիմօն կանանացի.
4. Աւագան.	34. Մատաթիա.
5. Դուռն պահարանի	35. Թադէոս.
զգեստաւորման.	36. Յակոբոս Ալփեան.
6. Դուռն պահարանի	37. Թօմա.
զգեստուց.	38. Յակոբոս Ղեբեոս.
7. Բուռվառնոց.	39. Պօղոս.
8. 9. 10 11. սիւներ.	40. Այս չորս սիւների
	վրայ կառուցւում է
	կաթուղիկէն.
12.—23. կամարներ.	41. Աջ դուռն.
24. Մատթէոս.	42. Ձախ դուռն.
25. Մարկոս.	43. Հիւսիս. դուռն.
26. Ղուկաս.	44. Հարաւ. դուռն.
27. Յոհաննէս.	45. Արեւմտեան դուռն.
28. Պետրոս.	46. 47. Բեմի աստի-
	ճաններ.
29. Անդրէաս.	
30. Փիլիպպոս.	

բեց եկեղեցին, այն է հաւատացեալներին ամեն տեսակ անմաքրութիւնից. եպիսկոպոսը օծում է առաջ մէջտեղի խաչը, որ կոչւում է զազաթ, յետոյ սեղանի միւս խաչերը. խորհրդարանի, բեմի ճակատի, աւագանի, եկեղեցու անկիւնների, սիւների, կամարների և դռան ճակատների վրայ փորագրած խաչերը ու վերջը թափօր են կատարում շուրջը: Այդ բոլորից յետոյ ծածկում է սեղանը եօթը գոգնոցներով, դնում է նրա վրայ հինգ վառած աշտանակ, բազմեցնում է աւետարան, խաչ և անմիջապէս պատարագ է մատուցանում ինքը եպիսկոպոսը:

Օծումից յետոյ ութ օր շարունակ նաւակատիք են կատարում նոյն եկեղեցում, պատարագ մատուցանելով և կատարելով ս. Խաչի վերացման կարգը. իսկ իններորդ օրը կատարւում է եկեղեցու տօնը, որի անունով օծուել էր:

Եկեղեցու հիմնարկէքի և օծման կարգը տուել է մեր Յովհան Մանգաղունի հայրապետը:

Դ. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ՊԱՇՏՕՆԵԱՆԵՐԸ — ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՆՈՒԻՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ

Եկեղեցու պաշտօնեաների զանազան աստիճանների դասակարգութիւնը կոչւում է նուիրապետութիւն:

Եկեղեցու նուիրապետութիւնը հաստատեց Քրիստոս, երբ որ ընտրեց իր համար 12 հոգի իբրեւ իր մշտնջենաւոր հետևողներ, երկնքի արքայութեան սերմերը ժողովրդի մէջ ցանելու համար: Նրանք աւետարանը քարոզեցին և եկեղեցի հաստատելով սկսեցին կառավարել նորընծայ հաւատացեալներին ու նրանց պէտքերը լրացնել:

Սկզբում, երբ հաւատացեալների թիւը փոքր էր, այդ 12 հոգին իրանք էին կատարում ամեն պարտականութիւն աստուածաշտութեան ժամանակ, բայց երբ հաւատացեալների թիւը մեծացաւ և առաքեալներն էլ չէին հասնում ամենին, նրանք եկեղեցու կառավարութիւնը, այսինքն հաւատացեալներին ծառայելու գործը, յանձնեցին առանձին ընտրուած մարդկանց, որոնց և ձեռնադրեցին եպիսկոպոս:

Այսպէս էլ Հայաստանի նախկին լուսաւորիչներ՝ Թադէոս և Բարդուղիմէոս առաքեալները, հայ եկեղեցու կառավարութեան գործը յանձնեցին իրանց ձեռնադրած եպիսկոպոսներին ու քահանաներին:

Եւ այսպիսով մեր եկեղեցական նուիրապետութիւնը հետեւեալ աստիճաններն ու բաժանումն ունեցաւ.

ա. Ընդհանրական հայրապետ.

բ. Արքեպիսկոպոս, եպիսկոպոս, քորեպիսկոպոս.

գ. Վարդապետ, ծայրագոյն վարդապետ.

դ. Քահանայ.

ե. Սարկաւագ.

զ. Կիսասարկաւագ.

է. Ձահնկալ.

ը. Երզնէցուցիչ.

թ. Դպիր.

ժ. Դռնապան:

Հայրապետ, եպիսկոպոսապետ, կարողիկոս ամենայն Հայոց

Հայրապետը մեր ազգի ծայրագոյն անկախ պետն է և Հայաստանեայց եկեղեցու ընդհանրական պատրիարք և ղէտը. ուստի և նրա անունը յիշուով է պատարագին Հայաստանեայց բոլոր եկեղեցիներում: Նրա գերիշխանութեան ստորագրում են բոլոր հայ հոգևորականութիւնն ու ժողովրդեան հոգևոր գործերը:

Հայրապետը կառավարում է եկեղեցին:

Ձեռնադրում է եպիսկոպոսներ ս. Էջմիածնի միաբանութեան և իր հայրապետական իշխանութեան տակ եղած թեմերի համար.

Օրհնում է մեռոնը.

Գումարում է ազգային-եկեղեցական ընդհանուր ժողովներ.

Տալիս է կանոնական թղթեր առաքելական և հայրապետական կանոնների համաձայն, պա-

հելով իւր նախորդների աւանդածը:

Եկեղեցականներին պարգևատրում է և պատժում:

Որոշում է մասնաւոր կաթողիկոսների իրաւունքները.

Հաստատում է վիճակներ, նշանակում և արձակում է առաջնորդներ և վանահայրեր.

Նուիրականներ ու քարոզիչներ է ուղարկում վիճակները.

Թոյլատրում է կրօնական գրքերի հրատարակութիւնը.

Յանցաւորներին բանադրում է կամ ներում.

Վճիռներ է տալիս հայոց եկեղեցու վերաբերեալ խնդիրների մասին, և

Վարում է ազգի կրօնական կրթութեան հոգսը:

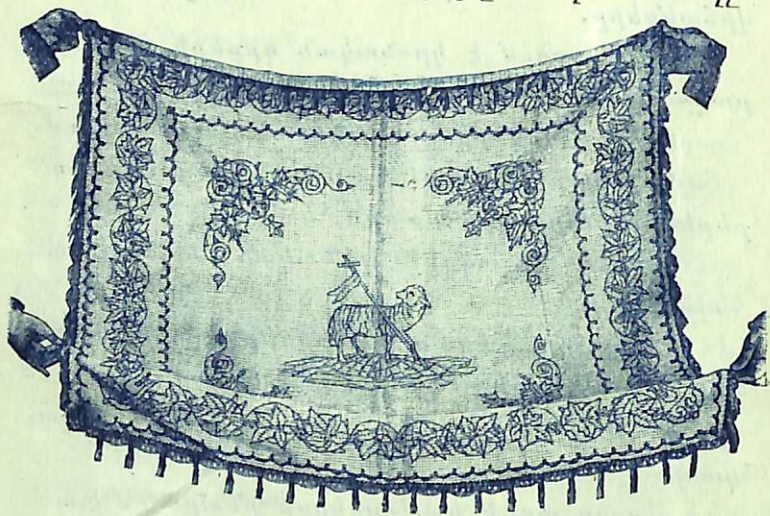
Եկեղեցու կարգ ու կանոններն անփոփոխելի են. բայց Ազգային-եկեղեցական ժողովը, կաթողիկոսի վճռով, կարող է լրացնել թերին և պակասը:

Հայոց ազգի կաթողիկոսը ընտրւում է ամբողջ ազգի կողմից համազգային ժողովով, զրա համար յատկացրած կարգերի համեմատ:

Նախ քան օծումը, նորընտիր հայրապետը, ս. Էջմիածնի տաճարում, հանդիսապէս երդւում է անձնուիրաբար կատարել աստուածադիր օրէնքները և Հայոց ազգը առաջնորդել մեր եկե-

ղեցու դաւանութեան և Հայրապետական կանոնների համեմատ. ամեն բանում հետեւել ս. Թադէոս և Բարդուղիմէոս առաքելներին և ս. Գրիգոր Լուսաւորչին, զգուշութեամբ պահպանելով Մայր Աթոռի իրաւունքները:

Ապա օծւում է ս. Էջմիածնում, տասներկու եպիսկոպոսների ձեռքով: Սրանք ս. մեռնով օծում են նրա գագաթը և ձգում են վը-

րան Հայրապետական քօղը, որ ս. Գրիգոր Լուսաւորչից սկսած գործ է դրւում իբրև նշան հայրապետութեան: Քողն այն խորհուրդն ունի, որ ինչպէս իսրայէլեան ազգի ծայրագոյն առաջնորդ Մովսէս մարգարէի երեսը, Աստծու հետ խօսելիս, լուսաւորուեց և ոչ ոք չէր կարողանում նայել նրա երեսին, այնպէս էլ մեր եկե-

ղեցու ծայրագոյն պետը աստուածային պատգաֆները տալիս է ազգին:

Հայրապետական սպիտակ ոսկեթել քօղը ամեն հանդէսներին երկու սարկաւազներ տանում են Կաթողիկոսի առջևից:

Էջմիածնի Հայոց Կաթողիկոսը կոչւում է եպիսկոպոսապետ, աստուածընտիր հայրապետ, ծայրագոյն պատրիարք, քահանայապետ և Կաթողիկոս ամենայն Հայոց. նա անկախ է Հռոմէական և Յոյն աթոռներից:

Մեր ազգում երկու մասնաւոր Կաթողիկոսներ էլ կան՝ Սսի և Աղթամարի, որոնք ենթարկւում են Մայր աթոռ ս. Էջմիածնի ընդհանրական Կաթողիկոսին: Դրանցից առաջինը կոչւում է «Կաթողիկոս տանն Կիլիկիոյ», երկրորդը «Կաթողիկոս տանն Աղթամարայ»:

Կան նաև երկու պատրիարքներ՝ Երուսաղէմի և Կ. Պօլսի, որոնք միայն արքեպիսկոպոսներ են և նրանց իշխանութիւնը աւելի չէ քան եպիսկոպոսին:

Արեւապիսկոպոս, Բաղապիսկոպոս և Եպիսկոպոս Եպիսկոպոս բառը յունարէն է և նշանակում է տեսուչ:

Եպիսկոպոսի պաշտօնն է՝

Վիճակի առաջնորդ լինել,

Քահանայ և եկեղեցական ստորին պաշտօնեաներ ձեռնադրել,

Եկեղեցի և պատկեր օծել,

Հոգալ իւր թեմի ժողովրդի կրօնական և բարոյական պէտքերը և նրանց կրօնական դաստիարակութեան մասին:

Նրա պարտաւորութիւնն է առհասարակ կառավարել իւր հօտը, հսկելով, որ անսխալ և անաղարտ պահպանուին նախնի սուրբ հայրերի տուած պատուէրները, որոնք պարունակուում են հայոց եկեղեցու կանոնգրքի մէջ:

Եպիսկոպոսացուն ընտրւում է մի որեւէ թեմի ժողովրդի և հոգևորականների հաւանութեամբ և առաջարկւում է կաթողիկոսի ձեռնադրութեան համար, իբրև հովիւ և վերադիտող նոյն թեմի:

Եպիսկոպոսացուն պէտք է լինի ամենից արժանաւորը վարքով, հաւատքով և գիտութեամբ:

Կաթողիկոսն ընտրեալին ձեռնադրում է էջմիածնի Մայր Տաճարում առանձին հանդիսով, տալիս է նրա ձեռքը հովուական գաւազան և ձկոյթին դնում է եպիսկոպոսական մատանի, իբրև նշան հովուական իշխանութեան:

Եպիսկոպոս ձեռնադրելու իրաւասութիւնը պատկանում է ս. էջմիածնի ընդհանրական կաթողիկոսին, բայց եպիսկոպոս են ձեռնադրում նաև Սսի և Աղթամարի մասնաւոր կաթողիկոսները, միայն իրանց վիճակի համար:

Արքեպիսկոպոսը կամ քորեպիսկոպոսը նոյն

է աստիճանով, ինչ որ եպիսկոպոսը, միայն առաջինը աւագութեան տիտղոս է, իսկ վերջինը վարչական կոչում. քորեպիսկոպոսները լինում են թեմի մի մասի կառավարիչներ և վարչական կողմից ենթարկւում են եպիսկոպոսի իշխանութեան:

Արքութիւնը տրւում է Հայրապետի օրհնութեան կոնդակով:

Վարդապետ, ծառագոյն վարդապետ

Ձեռնադրութեամբ վարդապետը նոյնն է, ինչ որ քահանան, միայն վարչական իշխանութեամբ բարձր է նրանից:

Վարդապետը քահանայից արտաքուստ որոշւում է նրանով, որ գլխին վնդար է ծածկւում, իբրև կրօնաւորութեան և կուսական կեանքի նշան:

Վարդապետը մեր եկեղեցու մէջ օրէնքի և հաւատի ուսուցիչ է և Աստծու բանի բարոգիչ:

Ծայրագոյն կոչւում են այն վարդապետները, որոնք ստացել են վարդապետական ծայրագոյն աստիճան կամ իշխանութիւն Աստծու խօսքը քարոզելու. ծայրագոյն վարդապետին իրաւունք է տրւում կրել օձազուխ գաւազան, Մովսիսի գաւազանի օրինակով, որ օձ դարձաւ:

Քահանայ կամ եւեց.

Քահանայ բառը քաղդէարէն քօհէն բառից է առաջ եկել, իսկ նրէց բառը յունարէն է. եր-

կուսն էլ նշանակում են եկեղեցու պաշտօնեայ:

Քահանան ձեռնադրուելով և ս. մեռոնով օծուելով եպիսկոպոսից՝ ընդունում է ս. Հոգու շնորհը, որով դառնում է ժողովրդի հովիւ և իրաւունք է ստանում կատարել եկեղեցու խորհուրդները:

Քահանայի կարգը եկեղեցու խորհուրդ է, որ կատարւում է եկեղեցում պատարագի ժամանակ սեղանի առջև բեմի վրայ. քահանայութիւնն ունի եօթն աստիճան.

Ա. Դռնապանութիւն,

Բ. Դպրութիւն,

Գ. Երգմեցուցչութիւն,

Դ. Ձահնկալութիւն,

Ե. Կիսասարկաւազութիւն,

Զ. Սարկաւազութիւն և

Է. Քահանայութիւն:

Մեր եկեղեցական կանոններով, երբ մէկը ցանկանում է քահանայ ձեռնադրուիլ, ձեռնադրող եպիսկոպոսի պարտքն է մեծ զգուշութեամբ քննել, թէ նուիրեալը մաքո՞ւր ամուսնութիւնից է ծնուած, մարմնական արատ (պակասութիւն) չունի՞, ունի՞ բաւական զիտութիւն կրօնական ուսման, վարք ու բարքը համապատասխան է հոգևոր կոչման թէ ոչ և ունի՞ վերջապէս հովուական հոգի և ներքին ձգտում հոգևորական լինելու:

Երբ նուիրեալն ըստ ամենայնի արժանաւոր է նկատւում, այն ժամանակ եպիսկոպոսը հանդիսաւոր կերպով ձեռնադրում է նրան և օծում ս. մեռոնով ճակատն ու ձեռքերը, Մայր Մաշտոցում սահմանուած կարգով: Յետոյ տալիս է նորընծայ քահանայի ձեռքը սկիհը և մաղղման՝ Քրիստոսի կենարար Մարմնով և Արիւնով և այդպիսով տալիս է նրան իշխանութիւն ս. պատարագ մատուցանելու կենդանիների և ննջեցեալների համար:

Նորընծայ քահանան ձեռնադրութիւնից յետոյ քառասուն օր առանձնանում է եկեղեցու սենեակում, ուր մաքուր պահեցողութեամբ վարժւում է քահանայական գիտելիքների մէջ: Դա յիշատակ է Յիսուսի՝ մկրտութիւնից յետ անապատը քաշուելուն, ուր քառասուն օր ծոմ պահեց և աղօթքի անձնատուր լինելով՝ յաղթեց փորձողին և այնուհետև սկսեց իւր առաքելութեան գործը կատարել: Այսպէս էլ նորընծայ քահանան ս. մեռոնի օծումով ստանալով սուրբ Հոգու շնորհքը՝ քառասուն օր փակւում է եկեղեցու սենեակում, ինչպէս անապատում, և աղօթքով ու պահեցողութեամբ սովորում է յաղթել աշխարհիս փորձութիւններին. ապա մահւում է իւր առաքելական պաշտօնի մէջ:

Սարկաւազ

Սարկաւազը եկեղեցու պաշտօնեայ է, որի

պաշտօնն է սպասաւորել ս. պատարագին, այն է՝ վերաբերել Աւետարանը, Աւետարան կարդալ, հաւատի Հանգանակն ասել և ս. խորհուրդն ընծայարանից վերաբերելով՝ պատարագիչ քահանային մատուցանել:

Հին ժամանակ սարկաւագի գործն էր նաև եպիսկոպոսին սպասաւորել իբրև նրա փոխանորդ. ինչպէս օրինակ՝ չորրորդ դարում Խաղ սարկաւագը մեծ ներսէսի հիմնած բազմաթիւ բարեգործական հաստատութիւնների վերատեսչի պաշտօն էր վարում նրա փոխարէն:

Սարկաւագ ձեռնադրում է եպիսկոպոսը պատարագի ժամանակ, ձգելով նրա ձախ ուսին ուրար, որով որոշւում է նա եկեղեցու միւս պաշտօնեաներից: Ուրարը նշան է, որ սարկաւագը Քրիստոսի լուծը կիսով չափ կարող է վերցնել իւր վրայ:

Կիսասարկաւագ

Կիսասարկաւագը սարկաւագի օգնականն է. նրա պաշտօնն է զգեստաւորել պատարագիչ քահանային, դատարկ սկիհը խորհրդանոցը տանել և պատարագին սպասաւորել:

Կիսասարկաւագ ձեռնադրում է եպիսկոպոսը, որ հագցնելով նրան հոգևորական սքեմը՝ ձգում է նրա ձախ ձեռքին բազկուրար կամ երկծաղ ուրար. դա նշան է թէ՛ նա անգոր է դեռ ևս Քրիստոսի լուծը ամբողջովին վերցնելու, այլ

միայն նրա մի մասը. ձեռնադրելիս եպիսկոպոսը տալիս է նրա ձեռքին դատարկ սկիհն ու մաղղման և պատարագի զգեստն ու խորհրդատետրը:

Ջահրնկալ

Ջահրնկալը եկեղեցու պաշտօնեայ է, իսկ Ջահրնկալութիւնը քահանայութեան երրորդ աստիճանն է. նրա պարտականութիւնն է եկեղեցու շահերը վառել, ս. պատարագի համար նըշխար թխել և բաժակը պատրաստել:

Ջահրնկալութեան աստիճանը աալիս է եպիսկոպոսը, հագցնելով նուիրեալին դպրական շապիկ և տալով նրա ձեռքը վառ աշտանակ ու դատարկ բաժակաման:

Ջահրնկալները սովորաբար կոչւում են դպիր:

Երդմնեցուցիչ

Երդմնեցուցիչը եկեղեցու պաշտօնեայ է. հնումը նրա պաշտօնն էր ձեռք դնել հիւանդների վրայ և երդմնեցնելով՝ դեերը հալածել մարդկանցից: Այժմ այս աստիճանը առանձին չէ տրւում, այլ միայն Ջահրնկալութեան հետ:

Երդմնեցուցչութեան աստիճանը տալիս է եպիսկոպոսը Ջահրնկալութեան հետ, տալով նուիրեալի ձեռքը Մաշտոց գիրքը, որի մէջ, ի միջի այլոց, գրուած են սատանայից հրաժարման երդմունքը մկրտութեան ժամանակ:

Դպիր կամ բնիկացու

Դպիրը եկեղեցու պաշտօնեայ է. նրա պաշտօնն է եկեղեցում կարդալ մարգարէներն և առաքեալներն թղթերը:

Դպրութեան աստիճանը տալիս է եպիսկոպոսը ջանքնակալութեան հետ, տալով նուիրեալի ձեռքը շաշոց գիրքը:

Դռնապան

Դռնապանը եկեղեցու պաշտօնեայ է. նրա պաշտօնն է եկեղեցու դուռը բանալ և փակել. եպիսկոպոսը այս աստիճանը տալիս՝ նուիրեալի ձեռքը դնում է եկեղեցու բանալին և տալիս է նրան իշխանութիւն՝ եկեղեցին բանալու և փակելու, որ աղանդաւորներին, բանադրուածներին ու չմկրտուածներին չթողնէ եկեղեցի մտնելու:

Ե. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ԱՆՕԹՆԵՐՆ ՈՒ ՍՊԱՍՆԵՐԸ

Աստուածապաշտութեան կարգը կատարելու ժամանակ գործ են դրւում հետեւեալ անհրաժեշտ անօթներն ու սպասները.

Ա. Սկիւ

Սկիւն արծաթէ կամ ոսկէ բաժակ է, որի մէջ սպասի գինին և հացը սրբազործւում է պատարագի միջոցով և հացի ու գինու տեսա-

կով դառնում է Քրիստոսի ճշմարիտ մարմին և արիւն:

Սկիւն նշանակում է Յիսուսի չարչարանքի բաժակը և այն բաժակը, որից Յիսուս խորհրդական ընթրիքի ժամանակ հաղորդեց առաքեալներին վերնատանը:

Բ. Մաղզմայ

Մաղզման արծաթէ կամ ոսկէ բոլորակ ափսէ է կամ սկհու ծածկոց, որի վրայ դրւում է սպասի նշխարը:

Մաղզման նշանակում է Փրկչի ծննդեան մասը և այն գերեզմանը, որի մէջ թաղուեց նրա սուրբ մարմինը:

Գ. Մասնասուփ

Արծաթէ կամ ոսկէ փոքրիկ տուփ է, որի մէջ պահւում է սուրբ խորհրդի սրբազործուած մասը՝ հիւանդներին ճաշակելու համար:

Դ. Բաժակաման

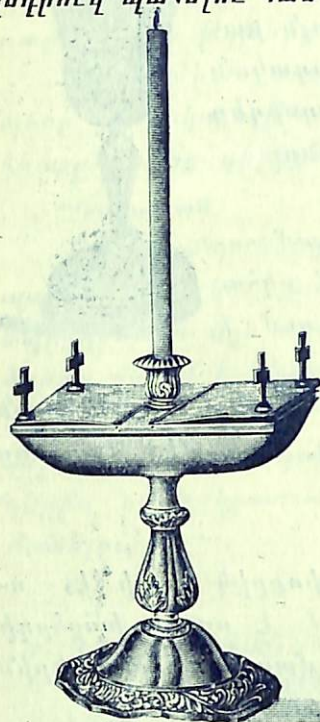
Արծաթէ մի անօթ է, որի մէջ պատրաստւում է սուրբ խորհրդի գինին, որտեղից ածւում է սկհու մէջ պատարագից առաջ:

Ե. Տապանակ կամ խնկաման

Տապանակը արծաթէ արկղ է,

վերևից չորս փոքրիկ խաչերով և մոմակալով
զարդարուած և գործ է ածուում մէջը խունկ ու
կնդրուկ պահելու համար: Տապանակի գործա-
ծութիւնը հին ուխտի ե-
կեղեցուց է վերցրած:

Խնկանոց եւ բուրվառ
չին ժամանակ
խունկ ծխելու հա-
մար գործ էր ած-
ուում խնկանոցը,
որ փոքր կրակա-
րանի ձև ունէր ա-
ռանց շղթաների,
վրայից ծածկած
մի ծակոտ կէն
խուփ: Խնկար-
կողը ներքևից
բռնած ման էր
ածուում այն սե-
ղանի ու պատ-

կերներն առաջ և խնկի ծուխը ինքն իրան ծըխ-
ուում էր ամեն տեղ: Այժմ էլ չէ գործածուում
խնկանոցը:

Բայց կար և բուրվառ ասուած գործիքը,
որ նոյնպէս խունկ ծխելու աման է շղթաներից
կախած և մանր բոժոժներով զարդարուած, ո-

րով նոյնպէս խնկարկում էին տէրունական և
սրբերի պատկերների առաջ և ժողովրդին: Այժմ
գործ է ածուում
բուրվառը այդ միև-
նոյն ձևով:

Բուրվառը, ինչ-
պէս յայտնի է, գործ
էր ածուում հին ուխ-
տի ժամանակ և
մենք այնտեղից ենք
վերցրել նրա գոր-
ծածութիւնը:

Է. Խաչվառ կամ վառ.

Խաչվառը խաչա-
դուլիս և ձողաբարձ
դրօշակ է, որի վրայ
նկարուած է լինում
խաչելութեան և Աս-
տուածածնի պատ-
կերները: Խաչվառը
տանում են եկեղե-
ցական մեծ հան-
դէսների ժամանակ,
օրինակ՝ անդաստա-
նի, Թափօրի, յու-
ղարկաւորութեան,
և այլն:

Սաչվառի գործածութիւնը եկեղեցում վերցրած է այս դէպքից։

Մեծ Կոստանդիանոս կայսրը փոքր զօրքով գնում էր թշնամիների դէմ պատերազմ։ Կէս օրի ժամանակ օդի մէջ յանկարծ մի լուսեղէն խաչ տեսաւ, որի վրայ գրած էր «սրանով կը յաղթես»։ Յիսուսը տեսիլքի մէջ երևալով կայսեր՝ հրամայեց խաչի նշանը նկարել տալ բոլոր դրօշակների ու վահանների վրայ։

Կայսրն անմիջապէս կատարեց այդ և յաղթեց թշնամուն։ Այդպիսով կռապաշտութիւնը ոչնչացաւ և ամեն տեղ փայլեց Քրիստոսի խաչը։ Քրիստոնեայ եկեղեցիները, որոց թուում և մեր եկեղեցին, դրա յիշատակի համար սկսեցին խաչվառ գործածել հանդէսների ժամանակ։

Բ. Քոց

Քշոցը արծաթէ բոլորաձև ձօձանակ է, եզրներին բոժոժներով զարդարած, երկու կողմերը քանդակած կամ նկարուած են վեցթևեան սրովբէների պատկերներ։ Քշոցը հազցրած է լինում երկար ձողի վրայ, որից բռնելով սարկաւազները պատարագի ժամանակ շարժում են սուրբ խորհրդի վրայ։

Քշոցը նշան է հրեշտակների հովանաւորութեան, սրովբէների սաւառնելուն և սուրբ Հոգու իջնելուն պատարագի նուէրների վրայ։

Քշոցը գործ է ածուած պատարագի հետեւեալ միջոցներին.

«Սուրբ Աստուած» երգելիս,

Սուրբ խորհրդի վերաբերման ժամանակ,

«Քրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ» ասելիս,

«Սուրբ սուրբ» երգելիս,

«Հոգի Աստուծոյ», «Հայր մեր» և «միայն սուրբ» երգելիս։

Բայց գործ են դնում նաև եկեղեցական ուրիշ հանդէսների ժամանակ. օրինակ՝ սրբալոյս մեռօնը և սրբերի մասունքները վերաբերելիս, թափօրին, խաչվերացի երեկոյին, «Այսօր դասք հրեշտակաց» երգելիս և այլն։

Թ. Խաչ

Սաչը նիւթական խաչուեց մեր տէր ձևն է կամ պատկերը Յիսուսը մարդկային կենարար սուրբ խաչափայտի, որի վրայ համար։

Հայկական խաչը պարզ քառաթև ձև ունի, որպիսի էր և Քրիստոսի խաչափայտը։

Սաչի նշանակութիւնը խիստ մեծ է քրիստոնէական եկեղեցու համար. նա աստուածաշատութեան ժամանակ գործ է ածուած՝

Նախ՝ իբրև երկրպագելի պատկեր կամ նիւթ

և յիշեցնում է մեզ Քրիստոսի փրկարար տնօրէնութիւնը:

Նրկրորդ՝ նրանով ենք տեսնագրում և օրհնում եկեղեցու բոլոր խորհուրդները և արարողութիւնները կատարելիս:

Նրրորդ՝ վերամբարձ տանում ենք եկեղեցական բոլոր նշանաւոր հանդէսների և թափօրների ժամանակ:

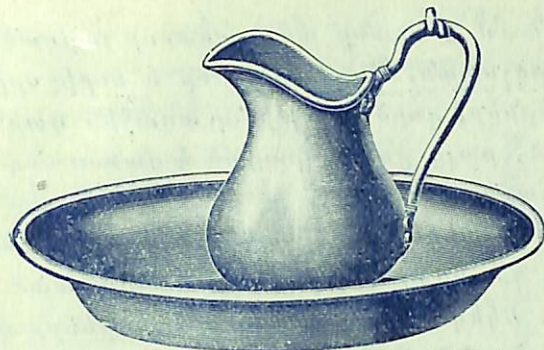
Եւ վերջապէս՝ խաչը, ինչպէս պատուական և գերագոյն նշան հաւատի, շքոյ և պատուի՝ դնում են եկեղեցիների գմբէթների և թագերի գլխին և ամեն հաւատացեալ սիրով կախում է իւր կրծքին իբրև ապաւէն թշնամու դէմ:

Խաչը, իբրև երկրպագելի նշան, առաքեալների սահմանադրութեամբ, օրհնւում է և օծւում սուրբ միւռոնով:

Ժ. Միւռոնափո

Միւռոնաշիշը արծաթէ կամ ոսկէ անօթ է, որ շինւում է աղաւնու նմանութեամբ սուրբ Հոգու աղաւնակերպ իշնելու նշան. նրա մէջ պահւում է եկեղեցում սուրբ միւռոնը:

ԺԱ. Կոնք, դոյլ, դեմքակ կամ քաւկիմակ

Պատարագիչ քահանայի ձեռները լուանալու համար եկեղեցում գործ է դրւում կոնք և դոյլ, իսկ ձեռները մաքրելու համար դենջակ կամ թաշկինակ իբրև նշան մաքրութեան ամեն տեսակ աղտեղութիւնից:

Բացի սրանցից աստուածաշառուիթեան ժամանակ գործ են դրում նաեւ հետեւեալ օժանդակ սպասները.

ԺԲ. Պատկեր

Եկեղեցին պատկերներ գործածելու սովորութիւնը մտցրել է հին ժամանակից սկսած, ցանկալով նորադարձ հաւատացեալների սրտեւում տպաւորել սրբացած մարդկանց առաքինի գործերը:

Հայաստանեայց եկեղեցին էլ ընդունել է պատկերներ գործածելու սովորութիւնը և մա-

տուցանում է նրանց պատշաճաւոր յարգանք:

Փրկչական, Աստուածամօր և ուրիշ սրբերի պատկերների գործածութիւնը առաջին դարերից է սկսած, բայց ընդհանրացած է մանաւանդ չորրորդ դարից յետոյ:

Մեր եկեղեցին պատկերների վերաբերութեամբ հետեւեալ կարգն ունի սահմանած.

ա. Եկեղեցում դրուելիք պատկերները պէտք է անշուշտ նկարած լինին իւղաներկով կտաւի վրայ:

բ. Թղթի և ձուլած պատկերների գործածութիւնը միանգամայն մերժում է մեր եկեղեցին:

գ. Պատկերը պէտք է վայելուչ նկարուած լինի, որ յարգանք ազդէ քրիստոնէին և ոչ թէ իւր այլանգակութեամբ ծաղր յարուցանէ նրա մէջ:

դ. Սուրբերի պատկերների վրայ պէտք է անշուշտ սուրբ երրորդութեան մի նշան լինի:

ե. Պատկերները պէտք է օծուած լինին ս. միւռնով եպիսկոպոսի օրհնութեամբ Հայաստանեայց եկեղեցու մայր Մաշտոցի համեմատ, որպէս զի սուրբ Հոգին տայ նրանց իրանց նախատիպների շնորհ:

զ. Եկեղեցիներում, բացի Տէրունական և Տիրամօր պատկերներից, կարելի է դնել յարգելու նաև այն բոլոր ազգային և օտար սրբերի

պատկերները, որոնք տօնում են մեր եկեղեցում, բայց գերադասելի են մանաւանդ ազգային սրբերի պատկերները:

Վ.Ս. Աւետիսի և Զահ, կերտի, մոմ

Աշտանակը և ջահը լինում են մեծ և փոքր և գործ են ածուած իբրև մոմակալներ լուսաւորութեան համար:

Կերտն կոչւում են այն մեծ մոմերը, որոնք գործ են ածուած աւետարանը կարգալիս և մեծ հանդէսներին. դրանք կոչւում են նաև իւղաքերից մոմեր, որովհետև գործ են դրւում և իւղաքերից աւետարանը կարգալիս:

Մոմերի գործածութիւնը ընդունուած էր հին ուխտի աստուածապաշտութեան ժամանակ թէ վկայութեան խորանում և թէ Սողոմոնի տաճարում, ինչպէս լուսաւորութեան նպատակով, նոյնպէս էլ հանդիսին շուք և պայծառութիւն տալու համար:

Որովհետև առաջին դարերում, քրիստոնեաների հալածանքների պատճառով, աստուածապաշտութիւնն ահից կատարւում էր մութ այրերում և գետնադամբան-

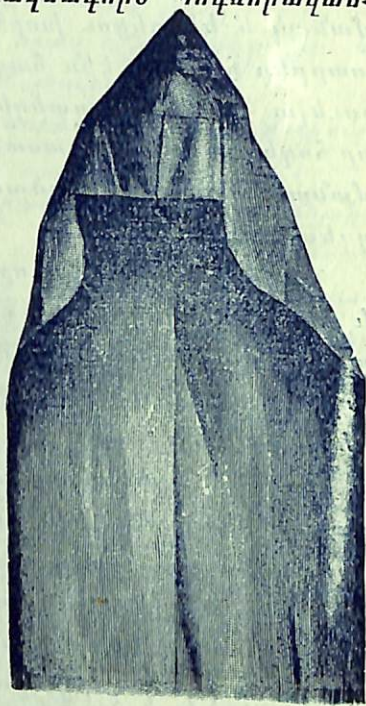

Եջմիածնի հնութիւնների թանգարանում պահուած բազմաթիւ թանկագին զգեստները, ինչպէս նաեւ մեր միւս նշանաւոր վանքերում եղած զգեստները վկայում են, որ հարիւրաւոր տարիներ առաջ էլ մեր եկեղեցական զգեստներն ու սպասները նոյն ձեւն ունէին, ինչ որ այժմս:

Ա. Ընդհանուր զգեստներ

Սքեմ. բոլոր սրբազնագործ հոգեւորականների, այն է՝ կաթողիկոսի, եպիսկոպոսի, վարդապետի, քահանայի և սարկաւազի սովորական հանդերձն է կրօնաւորական սքեմը (վերարկուն), որով նրանք տարբերում են աշխարհականներից:

Վեղար. կուսակրօն հոգեւորականները տարբերում են ամուսնացած հոգեւորականներից վեղարով, որ առհասարակ անպատականների գլխի ծածկոյթն է, և սրածայր գագաթ ունի կաթողիկէի նման:

Յայտնի չէ, թէ որ ժամանակից է մտել վեղարի գործածութիւնը մեզանում, բայց մեր մատենագիրների մէջ յիշատակում է տասն և մէկերորդ դարից յետոյ:

Փիլօն. սովորական ժամերգութեան ժամանակ կաթողիկոսը, եպիսկոպոսը, վարդապետն ու քահանան ձգում են իրանց վերայ փիլօն, որ սովորաբար սև է լինում:

Գաւազան. գաւազանը կուսակրօն հոգեւորականների պատուի նշան է և երկու տեսակ է լինում.

Երկգլխեան օձազարդ գաւազան, որ իրաւունք ունին գործ դնել արքեպիսկոպոսները, եպիսկոպոսները և ծայրագոյն վարդապետներ: Օձագլուխ գաւազանը յիշեցնում է Մովսիսի գաւազանը, և այն ձողը, որի վրայ նա բարձրացրեց օձը անապատում, իբրև օրինակ Քրիստոսի խաչին:

Հովուական կամ գնդաձև գաւազանը, որ կոչւում է նաև՝ «կուսակորչի գաւազան», հովուի ցուպի ձև ունի, կոր գլխով և յատուկ է միմիայն կաթողիկոսին, որ համայն ազգի հովուապետ է համարւում:

Մատանի. կաթողիկոսը, իբրև իշխանական

նշան, կրում է մատանի մատան է մատում, իսկ եպիսկոպոսը՝ ճկոյթ մատին:

Հողաթափ. եկեղեցի մտնելիս բոլոր հոգևորականները ոտին հագնում են հողաթափ, իսկ բեմ բարձրանալիս հողաթափ հագնելը պարտաւորական է ամեն հոգևորականի համար, իբրև լըրումն տէրունական առակին. այն է՝ երբ անառակ որդին մեղայով դարձաւ իր հօրը, սա զթալով՝ հրամայեց ծառաներին հագցնել նրա ոտներին կօշիկ. այլ և այն պատուէրի, որ Յիսուս տուեց առաքեալներին՝ կոխել օձերը, կարիճները և թշնամու բոլոր զօրութիւնը:

Հողաթափը պատուի մի ցոյց է դէպի Աստծու տունը, իսկ պատարագին, «մի ոք յերեխայից» անելիս, քահանան

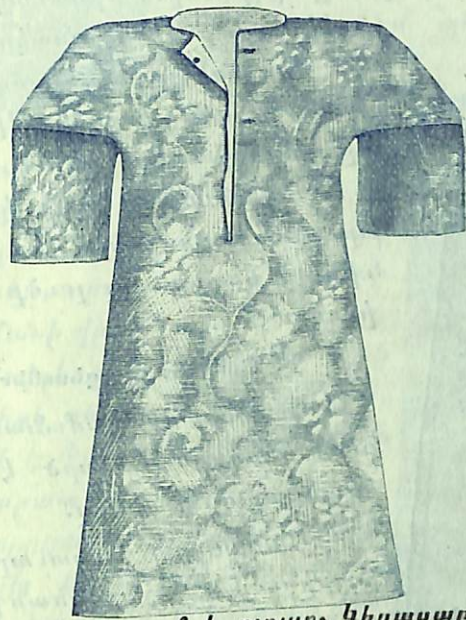
հանում է հողաթափները իբրև յիշատակ այն բանի, որ հին ուխտի ժամանակ Աստուած ասաց.

«հանիր ոտներիդ հողաթափները, որովհետև սուրբ է այն տեղը, ուր

դու կանգնած ես:

Բ. Սարկաւագի, կիսասարկաւագի եւ դպիրների զգեստներ Սարկաւագը եկեղեցում հագնում է շապիկ

և ձախ ուսին գցում է ուրար: Կիսասարկաւագը նոյնպէս շապիկ է հագնում և ուրարի փոխանակ

ձախ բազկին կրում է ըսզկուրար: Իսկ դպիր-
ները միմիայն շապիկ են հագնում:

Շապիկը նշան է սրբութեան և անարատութեան:

Ուրաւը փոխաբերական մտքով հրեշտակի
թևերն է նշանակում, որովհետև սարկաւազը կա-

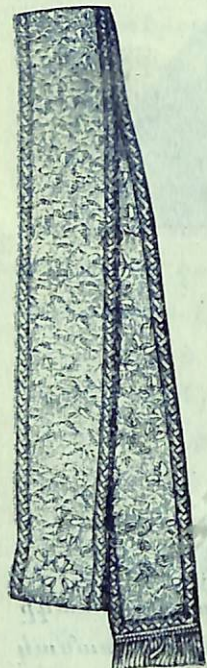

տարում է հրեշտակի պաշտօնը: Սարկաւազի ուրար
դքելը ձախ ուսին նշանակում է, որ
նա Յիսուսի լուծը կիսով չափ է
բաճում և դեռ կարողութիւնն չու-
նի ամբողջապէս կրելու:

Բազկուրարը նշանակում է,
որ կիսասարկաւազը դեռ ամենե-
ւին չէ կարող այդ լուծը վերցնել
իր վրայ:

Գ. Քահանայի զգեստներ

Պատարագի ժամանակ քահա-
նան եկեղեցում գործ է դնում
հետևեալ զգեստները.

Սաղաւարտ. սաղաւարտը փո-
խարինում է Անարօնեան խոյրին.
սաղաւարտը դիպակից կամ կեր-
պասից ասղնէգործած կամ մար-
գարտազարդ և արծաթապատ գլխանոց է, գագա-

թին փոքրիկ խաչ ամրացրած. սաղաւարտի չորս
կողմը նկարուած են Քրիստոսի տնօրինութեան

չորս գլխաւոր դէպքերը:
Սաղաւարտի գործածու-
թիւնը հին ուխտի եկեղե-
ցուց է վերցրած և նշանա-
կում է Փրկչի կրած փուշ
պսակն ու վարշամակը: Սա-
ղաւարտը գործ է դրւում
որպէս զրահ թշնամու զօ-
րութեան դէմ պատերազ-
մելու:

Շապիկ. շապիկը Անարօնի
պատմութեան օրինակն ունի. շա-
պիկը պէտք է լինի սպիտակ և
նշանակում է հրեշտակի սպիտակ
հանդերձը, որ նստած էր Յիսուսի
գերեզմանի վրայ և այն հանդերձը,
որ Հերովդէսը ծածկեց Յիսուսի
վրայ. իսկ սպիտակութիւնը նշա-
նակում է Փրկչի անախտ ծնունդն
ու անարատ կեանքը:

Փորուրար. փորուրարը առջե-
ւից կախ է ձգւում պարանոցի
վրայ և ծածկում է կուրծքը մին-
չև ներքև. փորուրարը նշանակում
է այն ծանր լուծը, որ քահանայ

ամբողջապէս առնում է իւր վրայ և նշանակ է արդարութեան, որով պէտք է քահանան զարդարէ իւր սիրտը: Մի և նոյն ժամանակ նշանակում է Յիսուսի հնազանդութիւնը և համբերութիւնը իւր կենսագործ տնօրէնութիւնները կատարելու:

Գօտի. Գօտին գործ էր դրում և հին ուխտի եկեղեցում. դա մի լայն ժապաւէն էր, որ առջևից ունէր մէջ տեղը արծաթի կամ ոսկէ ակնազարդ և մարգարտապատ գլուխ իբրև կապ: Գօտին նոյն ձևն ունի և այժմ մեզանում և նշան է հոգևորական քաջութեան քահանայական պաշտօնը կատարելու. միևնոյն ժամանակ նշանակում է Յիսուսի ողջախոհութիւնը:

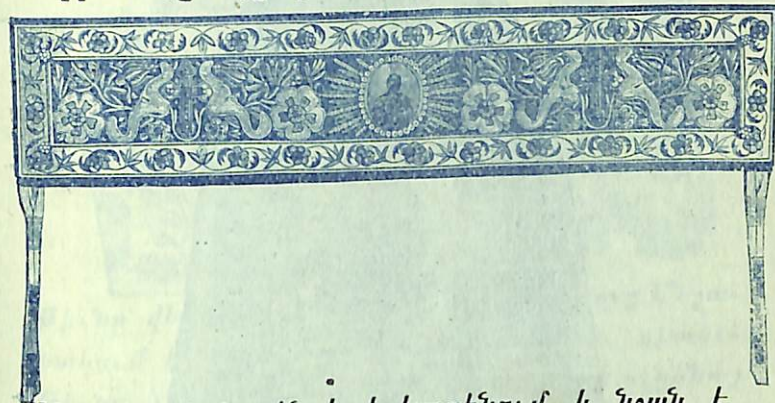
Թաշկինակ. գօտու հետ քահանան կրում է և թաշկինակ, ինչպէս որ Փրկիչը սփածաւ դենջակ և լուաց աշակերտների ոտներն ու դենջակով սրբեց. բայց թաշկինակն իսկապէս գործնական պիտանութիւն ունի ձեռքը մաքրելու համար:

Բազալաններ. քահանայի շապկի թեզանիւնները պատած են լինում բազուկների վրայ թեւոցներով, որոնք կոչւում են քազալան: Դրանք նշանակում են Յիսուսի ձեռքի կապանքներն և

նշան են բազուկների զօրութեան թշնամու դէմ պատերազմելու:

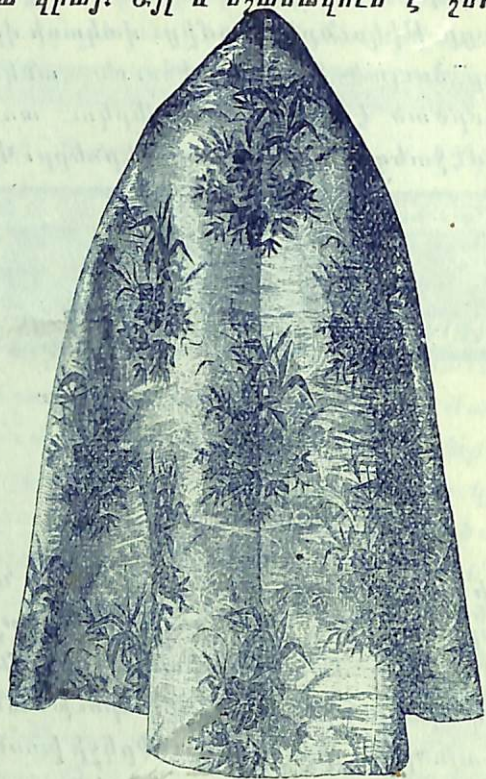
Վակաւ. վակասը քահանայի ուսանոցն է, որ կիսաբոլորակ ձևով պատում է քահանայի պարանոցը թիկունքի կողմից. վակասի վրայ սովորաբար ձուլած կամ ոսկէհուն անկուածով ասղնէգործած է լինում տասներկու առաքելների և մէջտեղը Յիսուսի պատկերները: Վակասը

Ահարոնի վակասին է փոխարինում և նշան է մոլորեալ ոչխարին, որ Յիսուս ուսի վրայ դրեց, այն է մոլորեալ մարդկութեան. միևնոյն ժամանակ վակասը նշանակ է արդարութեան և հաւատացեալներին յիշեցնում է Փրկչի խոստացած քաղցր լուծը և թեթեւ բեռը:

Շուրջառ կամ Նափորտ. շուրջառը փիլոնաձև, երկայն և անթիւ վերարկու է, որ գործ է ածւում պատարագի, սրբազան խորհուրդների կատարման, նախատօնակի, թափօրի ժամանակ,

և աւետարան կարգալիս: Շուրջառը, որպէս հոգեւոր զրահ, նշանակում է Յիսուսի անկար քղամիդը և այն ծիրանին, որ չարչարանքի օրը ձգեցին նրա վրայ: Այլ և նշանակում է շնորհների

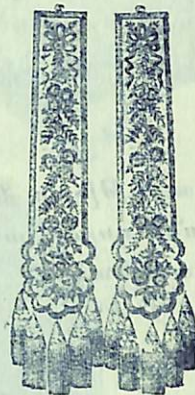
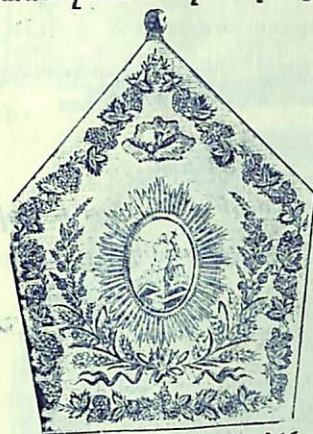
լիութիւնը և լրումն ամենայն առաքինութեանց, որով զարդարուած էր Յիսուսի մարդկութիւնը:

Գ. Նպիսկոպոսական զգեստներ

Նպիսկոպոսը, բացի քահանայական զգեստ-

ներէց, կրում է նաև՝ փոխանակ թողաւարտի՝ խոյր կաթ թագ, արտախուրակներ, եմիփորոն և գաւազան:

Թագը կամ խոյրը երկփեղկեան գլխարկ է, ականակուռ և գոհարազարդ. թագի գործածու-

թիւնը վերցրած է հին ուխտի եկեղեցուց և նշանակում է հին և նոր կտակարանների գիտութիւնը և այն իմաստութիւնը, որ պիտի ունենայ եպիսկոպոսը:

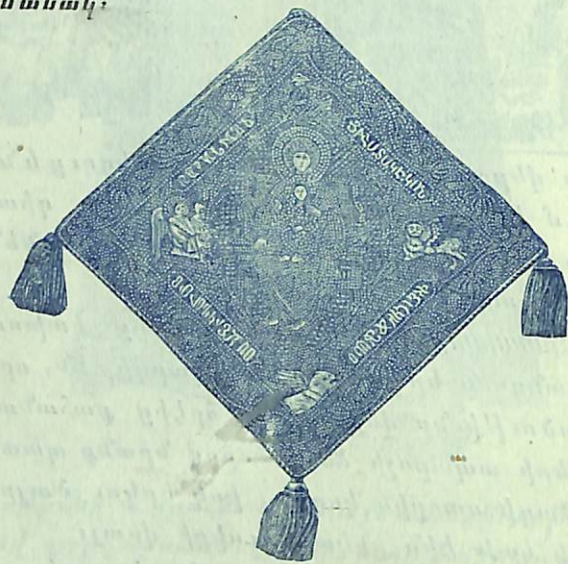
Արտախուրակները թագի ետեւից կախուած կէս կանգուն երկայնութեան զարդեր են, որոնց գործածութիւնը վերցրած է հրէից քահանայապետների ապարօշի ձևից, որով նրանք պատում էին թագի ստորին կողմը, իսկ երկու ծայրերը արձակ կախ էին ընկած ուսերի վրայ:

Եմիփորոն. եմիփորոնը հինգ խաչով զարդարուած այն ուրարն է, որ եպիսկոպոսը կրում

է շուրջառի վրայ և ուսերի վրայից տարածուում է կրծքի մէջքի վրայ մինչև ոտները: Ինչպէս երևում է ամենահին նկարներից, եմիփորոնի գոր-

ծածուկիւնը մնացած է առաքեալներից: Եմիփորոնը գործ է ածւում ամբողջ զգեստաւորութեան ժամանակ:

ն. Հայրապետական զգեստներ
կաթողիկոսը, բացի եպիսկոպոսական զգեստ-

ներից, գործ է դնում նաև՝ կոնքեռն, որ մի քառանկիւնի (խաչաձև) զարդ է, մի ծայրից գօտկից կախած աջ կողմը, որպէս հովուական հոգևոր զէնք (մախաղ): Կոնքեռն Յիսուսի դէնջակի նշանակութիւնը ունի: Կոնքեռն երբեմն տրւում է և պատուաւոր արքեպիսկոպոսներին և պատրիարքներին իբրև գերագոյն յարգանքի նշան:

Արծուէգորգ. արծիւը, իբրև բարձրաթոիչ և սրատես՝ եկեղեցին փոխաբերաբար մաքուր և ուղիղ վարդապետութեան նշան է համարում. իսկ արծուէգործի գործածուկիւնը ցոյց է տալիս, որ քահանայապետը իր կոչման և կեանքի մէջ պէտք է նմանի արծուին:

Կաթուղիկոսը Հայրապետանոցից դուրս գալիս, կրում է ձեռքին Հայրապետական խաչազարդ ասա, իսկ նրա աջ կողմից տանում են խաչ և գաւազան:

Է. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ Ս. ԳՐԳԵՐ

Աստուածապաշտութիւնը և եկեղեցական արբազան խորհուրդները կատարելու համար գործ են դրում հետևեալ գրքերը.

ա. Աւետարան.

բ. Ժամագիրք.

գ. Շարական.

դ. Զաշոց.

ե. Խորհրդատետր.

զ. Տաղարան.

է. Տօնացոյց.

ը. Մաշտոց.

թ. Կանոնգիրք.

ժ. Յայտմաւորը.

Ա. Աւետարան

Աւետարանը բովանդակում է իր մէջ մեր տէր Յիսուս Քրիստոսի երկրաւոր կեանքը—նրա տնօրէնութիւնները, որ գրեցին չորս աւետարանիչներ՝ Մատթէոս, Մարկոս, Լուկաս և Յովհաննէս:

Աւետարանի և առհասարակ ամբողջ Աստուածաշնչի հայերէն թարգմանութիւնը կատարուեց հինգերորդ դարում ս. Սահակ և Մեսրոպ պ թարգմանիչների և նրանց աշակերտների ձեռքով. այդ թարգմանութիւնը այնքան ճշտ է և զեղեցիկ, որ կոչւում է բոլոր լեզուների թարգմանութիւնների թագուհի:

Բ. Ժամագիրք—հասարակաց կարգ օրօրից

Ժամագիրքը օրուայ ժամերի վրայ բաժանուած գիրք է. նա պարունակում է իր մէջ հասարակաց աստուածապաշտութեան կարգը, այսինքն՝ այն աղօթքները, երգերն ու ընթերցուածները, որոնցով ամեն օր հաւատացեալները, ժողովուելով տաճարը, հրապարակով պաշտօն են մատուցանում Աստծուն:

Ժամագիրքը գրել են մեր ս. Սահակ և Մեսրոպ թարգմանիչները և կարգաւորել են Գիւտ, Յօհան Մանգակունի և Ներսէս Շնորհալի հայրապետները:

Հայաստանեայց եկեղեցին սահմանած ունի օրական ինն անգամ հասարակաց աղօթք, ինը դաս հրեշտակների օրինակով, որոնք անդադար փառաբանում են Աստծուն: Մենք էլ, երկնային հրեշտակներին նմանուելով, աղօթում ենք օրէն ինն անգամ. ուստի և Ժամագիրքը բաժանուած է ինը մասի, այն է.

ա. Գիշեր-ժամու աղօթք.

բ. Առաւօտեան աղօթք.

գ. Արեւագալի աղօթք.

դ. Երրորդ ժամու աղօթք կամ առաջին ողորմեա.

ե. Վեցերորդ ժամու աղօթք կամ երկրորդ ողորմեա.

զ. Իններորդ ժամու աղօթք կամ երրորդ ողորմեա.

է. Երեկոյեան աղօթք.

ը Խաղաղական աղօթք.

թ. Հանգստեան աղօթք.

Հին ժամանակ աստուածաշտուութեան ինը կարգը կատարուում էր առանձին առանձին որոշուած ժամերին, իսկ վերջին դարերում միմիայն օրը երկու անգամ է կատարուում, առաջին վեցը միասին առաւօտեան, իսկ վերջին երեքը՝ երեկոյեան: Պատարագի օրերին երեք ողորմեան ասում են ճաշին՝ պատարագից առաջ:

Վանքերում այդ բոլորը կատարուում է հնաւանդ ձևով:

Ընդհանուր գիտելիք

Ժամերգութեան ժամանակ եկեղեցու պաշտօնեաներից իւրաքանչիւրը իւր դերն ունի և ասելիքը.

Աւագ երէցը ժամ է օրհնում և ասում է բոլոր մաղթանքները—դասում.

Քահանաները ասում են աղօթքներ և կարդում են աւետարանը՝ ատեան:

Սարկաւազը ասում է քարոզներ՝ ատեան:

Ամբողջ խումբը դասէ դաս երգում է շարականներ ու երգեր:

Ժամարար քահանան պատարագ է մատուցանում բեմի վրայ սեղանի առաջ:

Սարկաւազը վերաբերում է աւետարանը և ս. խորհրդի ընծաները՝ բեմի վրայ:

Միւս սարկաւագները և կիսասարկաւազը սպասաւորում են սեղանին բեմի աջ և ձախ կողմերում:

Դպիրներն ու երգեցիկ խումբը պատարագին երգում են՝ ատեան:

Դիւեր ժամու աղօթք

(Գլխաւոր մասերի մեկնում իւնը)

Մեր եկեղեցին, ինչպէս հասարակաց աստուածաշտուութիւնը, այնպէս էլ բոլոր խորհուրդներն ու ծէսերը, սահմանած է սկսել և վերջացել Տէրունական աղօթքով կամ Հայրմերով, ջացնել Տէրունական աղօթքով կամ Հայրմերով, որ հիմն է և բովանդակութիւն ամեն աղօթքի և որից բղխում են ամեն տեսակ խնդրուածքներ:

Գիշեր ժամու աղօթքը ուղղում ենք Հօր Աստծուն և նախամարդու պատուիրանազանցութեան խորհուրդն ունի, որով նախամարդիկ մերկացան շնորհներից և նրանց բերանները փակուեցան Աստծուն օրհնաբանելուց: Ուստի մենք

մէջ գիշերին, խոստովանելով մեր մեղքերը, համարձակութիւն ենք խնդրում Հօր Աստծուց բանալու մեր բերանը և աղօթելու, այս խօսքերով. «Տէր, եթէ զըրթունս իմ քանաս, քելան իմ քրտնայնէ զօրհնութիւնս քո»:—Տէր, եթէ իմ շրթունքները բաց անես, իմ բերանը կերգէ քո օրհնութիւնը:

Այդ ժամերգութիւնը կատարում ենք գիշերը դարձեալ այն պատճառով, որ Քրիստոս գիշերը յարութիւն առաւ և գիշերով պէտք է լինի մեռելների յարութիւնը:

«Զարթուցեալքս» քարոզը և «զքէն զոհանամք» աղօթքը ասել է մեր սուրբ հայրապետ Յովհան Մանդակունին:

«Օրհնութիւն» կամ հոգեւոր երգ գիշերային ժամին երգում ենք այս խորհրդով. ինչպէս Մովսէս մարգարէն իսրայէլեան ազգը ազատելով Փարաւոնի ծառայութիւնից և անապատը հանելով՝ Աստծուն օրհնութեան երգ երգեց, այնպէս էլ հաւատացեալ ժողովուրդը, Յիսուսի միջոցով ազատուելով անմարմին Փարաւոնից կամ թաւաքի իշխանութիւնից, երգում է նոյնանման օրհնութիւններ և երգեր, որոնք խորհրդաբար նկարագրում են մարդկային ընկած բնութեան ազատութիւնը:

«Վասն»ով սկսող չորս քարոզները և չորս աղօթքները ասել է սուրբ Սահակ Պարթև հայ-

րապետը. դրանցով մենք աղօթում ենք աշխարհի և մեր անձերի խաղաղութեան և ամեն բրիստոնեաների պահպանութեան համար:

Դրանից յետոյ երգում ենք՝ Տէրունական տօներին «ալէլուիա» երգը, որ ցնծութեան և օրհնութեան նշան է. դրանով շնորհակալութիւն ենք մատուցանում Տիրոջ, որ կրկին արժանացել ենք մեր կորցրած փառքին: «Ալէլուիա» հրէից բառ է և նշանակում է «Տիրոջ օրհնեցէք»:

Պահոց և մարտիրոսաց տօներին, դրա փոխարէն, երգում ենք «Թազաւոր յաւիտեան» երգերը, որոնցով աղօթում ենք դէպի Հայր Աստուած, միջնորդ գցելով տօնաւոր սրբերին, որոնք Քրիստոսի չարչարանքը իրանց անձերի մէջ կրեցին:

Առաւօտեան աղօթք

(Գլխաւոր մասերի մեկնութիւնը)

Առաւօտեան աղօթքը ուղղում ենք Աստուածորդուն և Յիսուսի յարութեան խորհուրդն ունի. որովհետև այդ ժամին երեւցաւ նա իւզաբեր կանանց և լցրեց նրանց խնդութեամբ: Ռօմի և մենք, առաւօտեան աղօթքի սկզբում, իբրև նշան ուրախութեան, ասում ենք հետեւալ բառեր. «Լցաք առաւօտու ողորմութեամբ քով, ցնծացաք եւ ուրախ եղաք զամենայն ատուրս կենաց մերոց».

—Լցուեցանք քո առաւօտուայ ողորմութիւնով, ցնծացանք և ուրախացանք մեր ամբողջ կեանքում:

Յետոյ ասում ենք Հարց կոչուած շարահանը, կամ երեք մանուկների երգը: Հարցի խորհուրդն այս է. ինչպէս որ մանուկները, Նաբուգոդոնոսոր արքայի պատկերին երկրպագութիւն չտալու համար, ձգուեցան հնոցի կրակի մէջ և Բանն Աստուած, իջնելով այնտեղ, փրկեց նրանց այրուելուց, այնպէս էլ մենք, ամեն առաւօտ հարց շարահանը երգելով, հայցում ենք Տիրոջից, որ փրկէ մեզ մեղքի կրակից: Հարցը միւնոյն ժամանակ Աղամի ազատութեան խորհուրդն ունի:

Մեծացուցէ շարականները Յիսուսի ծննդեան են վերաբերում:

Խղաքներից Աւետարանը Յիսուսի թաղման և յարութեան խորհուրդն ունի: Իւղաքներից Աւետարանը խորանից դուրս բերելը Յիսուսի գերեզմանն է նշանակում. երկու վառած մոմերը՝ երկու հրեշտակները. իսկ խուռնկը նշան է իւղաքեր կանանց անուշահոտութեան, որ յարութիւնից յետոյ տարածուեց ամեն կողմ աւետարանի քարոզութեամբ:

Փառք ի քարոզունս երգի սկզբի մասը երգեցին հրեշտակները Քրիստոսի ծննդեան ժամանակ: Մնացեալը հետզհետէ աւելացրին եկեղեցու հայրերը երեք տիեզերական ժողովներում: Այդ երգը երգում ենք ի խորհուրդ մարդկանց ազգակցութեան հրեշտակների հետ:

Ասացուք քարոզով աղօթում ենք աշխարհի, Հայոց հայրապետի, բոլոր հոգևոր ուխտի, թագաւորների և նրանց զօրքի, գերեալների, ճանապարհորդների և նաւորդների համար: Այլ և օղի բարեխառնութեան, պտուղների առատութեան, հիւանդների և ամեն վշտացածների, անօրէնների ձեռքը ընկածների և մեռածների ու կենդանիների փրկութեան համար:

Սուրբ Աստուածը, որ կոչուած է նաև երեքսրբեան երգ, երգում ենք նոյնպէս ուղղելով Աստուածորդուն իբրև նշան մեր երախտագիտութեան դէպի նա:

Աւանդութիւնը ասում է, որ երբ Յովսէփ Արեմաթացին Քրիստոսի մարմինը իջեցնում էր խաչից՝ երգեց «Սուրբ Աստուած, սուրբ եւ հզօր, սուրբ եւ անմահ, որ խաչեցար վասն մեր ողորմեա մեզ», և սուրբ մարմինը դրեց գերեզմանի մէջ:

Հայաստանեայց եկեղեցին նոյն հնաւանդ ձևով երգում է մինչև այժմ, տէրունական տօներին յարմար փոփոխելով որ խաչեցար բռները, այսինքն՝ ծննդեան տօնին՝ որ ծնար, յարութեան տօնին՝ որ յարեար, և այլն:

Յովհան իմաստասէր կաթողիկոսը սահմանեց սուրբ Աստուածը երգել Հայոց եկեղեցում օրը երեք անգամ:

Երեք անգամ սուրբ աստուած ասելուց յետոյ վերջը միջնորդ ենք ձգում նրա մօտ սուրբ Աստուածածնին, երգելով «Վառաւորեալ» երգը, որ ասել է Թովմաս առաքեալը Տիրամօր Թաղման ժամանակ:

Արարչական երգը գրել է մեր նշանաւոր Հայրապետ ս. Ներսէս Շնորհալին տասներկուերորդ դարում: Այդ երգը Աստծու վեցօրեայ արարչագործութեան պատմութիւնն է ներկայացնում, որով մենք յիշում ենք նրա ամենակարողութիւնը:

Արեւագալի կամ առաջին ժամու աղօթք

(Գլխաւոր մասերի մեկնութիւնը)

Արեւագալի աղօթքը ուղղում ենք սուրբ Հոգուն: Այդ աղօթքը կոչւում է առաջին ժամու, որովհետեւ կատարւում է ասիական առաջին ժամին, այն է մեր 6 ժամին:

Աստուածաշաղտութեան այդ կարգը անուանում ենք Արեւագալի, որովհետեւ այդ ժամերգութեանը երգուող բոլոր երգերով, բարոհներով և աղօթքներով խնդրում ենք սուրբ Հոգուն, որ զգալի արեգակի ծագելու հետ, լուսաւորէ մեր հոգին իմանալի արեգակի, այն է՝ Քրիստոսի լուսով. արեգակը մեր Փրկչի նմանութիւնն ունի, որ արեւելքում ծագելով լուսաւորեց մարդկութիւնը:

Իսկ առաջին ժամին կատարելը Յիսուսի յարութեան խորհուրդն ունի, որովհետեւ Յիսուս

այդ ժամին երեցաւ աշակերտներին իւր յարութիւնից յետոյ. առաջին ժամին կատարուելը յիշեցնում է մեզ նաեւ միւս անգամ գալն և մարդկանց յարութիւնը:

Երրորդ ժամու աղօթք կամ առաջին սղորմես

Երրորդ ժամու աղօթքը ուղղում ենք սուրբ Հոգուն, որովհետեւ երբ Պենտէկոստէի օրերը լրացան, ս. Հոգին երրորդ ժամին իջաւ վերնատանը առաքեալների վրայ:

Բացի դրանից աւանգուածեամբ գիտենք, որ Տէրը այդ ժամին ստեղծեց Ադամին և Հոգու շնորհքը պարգեւեց նրան. այդ ժամին նախամայր Եւան խաբուեց և Հոգու շնորհքից զրկուեց. և այդ ժամին Տէրը բեռուեց խաչին և աւագակին դրախտը տարաւ:

Այդ է պատճառը, որ սուրբ Հոգին ևս այդ ժամին պարգեւեց մեզ, որը իջնելով՝ բազմատեսակ շնորհքներով զարդարեց առաքեալներին և նրանցով՝ մեզ հաւատացեալներին: Ուստի և երրորդ ժամին աղօթում ենք զէպի սուրբ Հոգին:

Երեք ողորմեաններին մեծ պահքի օրերին աւելանում են և մեծ քարոզներ ու աղօթքներ, որ ասել է սուրբ Յովհան Մանդակունին:

Յիշեալ Տէր զպաշտօնեայս քո քարոզն ասել է Յովհաննէս Սարկաւագ վարդապետը տասներկուերորդ դարում:

Վեցերորդ ժամու աղօթք կամ երկրորդ ողորմես

(Գլխաւոր մասերի մեկնութիւնը)

Վեցերորդ ժամու աղօթքը ուղղուած ենք Հօր Աստծուն, որից խնդրում ենք օգնականութիւն մարդկային տկար բնութեան՝ սատանայի դէմ պատերազմելու:

Միևնոյն ժամանակ վեցերորդ ժամու աղօթքը կատարւում է ուղղուած նաև Աստուածորդուն ի խորհուրդ նախաստեղծի պատուիրանազանցութեան և որովհետև այդ իսկ ժամին Յիսուս ճաշակեց քացախը լեղու հետ խառնած:

Եփեսոսի ժամու աղօթք կամ երրորդ ողորմես

Իններորդ ժամու աղօթքը ուղղուած ենք Աստուածորդուն, որովհետև այդ ժամին նախահայրը արտաքսուեց զրախտից և նոյն ժամին Քրիստոս աւանդեց հոգին Հօր Աստծու ձեռքը ու Ադամին ազատեց դժոխքից:

Երեկոյեան աղօթք

(Գլխաւոր մասերի մեկնութիւնը)

Երեկոյեան ժամերգութիւնը ուղղուած ենք Աստուածորդուն և նրա թաղման խորհուրդն ունի. որովհետև Յովսէփ Արէմաթացին այդ ժամին իջեցրեց Յիսուսի մարմինը խաչի վրայից և դրեց գերեզմանի մէջ:

Խոնարհեցո սաղմոսը ասուած է Ադամի կողմից այս խորհրդով. ինչպէս հիւանդը բժշկի ունկնդրութիւնն է խնդրում իր ցաւը նրան

յայտնելու, այսպէս էլ նախահայրը, հոգևոր հիւանդութեամբ շաղախուած, աղերսում է Աստծուն, որ լսէ նրա ձայնին, առողջարար դեղ շնորհէ, բժշկէ իրան հիւանդութիւնից ու չարի հարուածներից:

Իսկ Ապրեցոն եկեղեցին ասում է Եւայի կողմից, որովհետև երբ Տէրը հարցնում էր նրան պտղի ճաշակման մասին՝ նա օձին պատճառ բերելով կամեցաւ արդարանալ, բայց դատապարտուեց. ուստի «Ապրեցո» սաղմոսով խընդրում է ազատել իրան չարից և դատապարտութիւնից:

Մեսսեղի. Հին ուխտի եկեղեցում առաւօտ և երեկոյ հաց, գառը և գորակի մի շորերով մասը գինի էին դնում առաջաւորութեան սեղանին. իսկ նոր ուխտի եկեղեցին, որ մարմնաւորը հոգևորի փոխանակեց, հացի և գառան փոխանակ կարգեց երկու տուն «մեսեղի» ասել, և գինու փոխարէն «Ուղիղ եղեցին» սաղմոսը, չորս մասից բաղկացած:

Համբարձի փոխի և շաբաղանի խորհուրդը այս է. առաւօտից մինչև երեկոյ աշխատելով և թէ մարմնով, մենք վաստակելով թէ հոգւով և թէ մարմնով, որ չտկախնդրում ենք Աստծու օգնութիւնը, որ չտկախանք և չթուլանանք ուննջելու ժամը հասած լինելով՝ խնդրում ենք պահպանել մեզ հոգու և մարմնի ամեն որոգայթից:

Խաղաղական աղօթք

(Գլխաւոր յասերի մեկնումիւնը)

Խաղաղական ժամերգութիւնը Քրիստոսի դժողքը իջնելու խորհուրդն ունի, ուր սպասում էին նրան արդարների հոգիները: Յիսուս ազատելով նրանց՝ խաղաղացրեց այն նեղութիւններին, որի մէջ գտնուում էին:

Խաղաղական է կոչուում այդ ժամերգութիւնը նաև նրա համար, որ մենք ցերեկուայ աշխատանքից հասնելով գիշերը, խաղաղութիւն և հանգիստ ենք տալիս մեր անձին:

Շնորհեա մեր տէր. պատմութիւնից յայտնի է, որ երբ մի անգամ աւազակները կամենում էին կողոպտել Սեանի վանքը և խաբէութեամբ ներս մտան այնտեղ արկղների մէջ փակուած, իբրև առևտուրի ապրանք, յանկարծ հրաշալի կերպով յայտնուեց այդ և Սեանի սուրբ հայրերը երգեցին «Շնորհեա մեզ տէր» խորհրդաւոր երգը, իսկ արկղները պահուած մարդկանցով գլորեցին ծովը:

Այդ երգը մինչև այժմ երգում ենք եկեղեցում Խաղաղական ժամերգութեան միջոցին, իբրև յիշատակ այդ մեծ հրաշքի և իբրև խորհուրդ հոգիների ազատութեան դժոխքից:

Մաղթանքով, քարոզով և աղօթքով խնդրում ենք Աստծուց, որ պահպանէ մեզ գիշերը, իւր

լոյսը մեզ առաջնորդ տայ, որով ազատ մնանք գայթակղութիւնից:

Հանգստեան

Հանգստեան աղօթքը ուղղում ենք Հօր Աստծուն, որ իւր միածնի պահպանողական աջով պահպանէ մեզ գիշերը և ամեն ժամանակ՝ թշնամու որոգայթներից:

Այդ ժամերգութիւնը կատարում ենք գիշերը քնից առաջ, ուստի և կոչուում է հանգստեան: Կոչուում է նաև եկեղեցի, որովհետև սկսւում է եկեղեցի սաղմոսով:

Վ. Շարական

Շարականը այն գիրքն է, որ բովանդակում է իր մէջ այն բոլոր հոգեւոր երգերը, որոնք երգւում են եկեղեցում աստուածաշատութեան ժամանակ:

Հայաստանեայց եկեղեցում երգուող հոգեւոր երգերը առաջին չորս դարում, քանի որ հայերէն տառերը գործածութեան մէջ չէին, երգւում էին յոյն և ասորի լեզուներով. իսկ հինգերորդ դարից սկսած, երբ ս. Սահակ և Մեսրոպ թարգմանիչները գտան և լրացրին հայոց տառերը և բոլոր եկեղեցական գրքերը հայերէն դարձրին, այդ ժամանակից շարականները երգւում են հայերէն լեզուով:

Շարականների մեծ մասը յօրինեցին և կարգի գրին իրանք ս. Սահակն ու Մեսրոպը և բա-

ժանելով ութը ձայնի վրայ՝ երգեցին ութը ձայն եղանակներ, որոնք են՝

Առաջին ձայն — աձ.

Առաջին կողմ — ալ.

Երկրորդ ձայն — բձ.

Առաջ կողմ — բլ.

Երրորդ ձայն — գձ.

Վառ ձայն — գլ.

Չորրորդ ձայն — դձ.

Վերջ ձայն — դլ.

Բացի սրանցից կան երկու ձայն ծանր երգուող շարականներ, որոնք կոչւում են ստեղի և մի քանի դարտուղի (անկանոն երգուող) շարականներ:

Մնացեալ շարականները երգեցին նրանց աշակերտներն ու եկեղեցական ուրիշ հայրեր մինչև տասնևհինգերորդ դար, որից յետոյ երգուած շարականներն այլևս չընդունուեցան եկեղեցում:

Բոլոր շարականները բաժանւում են չորս տեսակ.

Տէրունական.

Սրբոց.

Պահոց.

Հանգստեան.

Դրանցից իւրաքանչիւրը բաղկացած են այլ և այլ շարականներից, որոնք յարմարեցրած են այլ և այլ տօներին կամ օրերին.

Շարականներից իւրաքանչիւրի տեսակը ցոյց տալու համար լուսանցքներում նշանակւում են հետևեալ կրճատմունքներով.

Ա. նշանակում է Օրհնութիւն:

Հ. » Հարց.

Մ. » Մեծացուցէ.

Ո. » Ողորմեա.

Տ. » Տէր յերկնից.

Մկ. » Մանկունք.

ՃՇ. » Ճաշու.

ՀԲ. » Համբարձի.

ՍՏ. » Ստեղի.

Իսկ ութը ձայն առաջ օրհնութիւնների լուսանցներում դրած են կրճատ խօսքեր, որոնք հին կտակարանի զանազան իմաստների կրճատմունքներ են:

Պ. ձառոց գիրք

Ճաշոցը հին և նոր կտակարանի ժողովածու է, դասաւորուած ամեն օրուայ կարգով, որ կարդացւում է եկեղեցում աստուածապաշտութեան ժամանակ:

Ճաշոց է կոչւում այն պատճառով, որովհետև այդ գիրքը մեծ մասամբ կարդացւում է ճաշի ժամերգութեան ժամանակ:

Հին և նոր կտակարանի ընթերցումը եկեղեցում, ուրեմն և Ճաշոց գրքի գործածութիւնը,

սկսուել է առաքեալների ժամանակից առաջին դարում:

Ն. Խորհրդատեա՛ր կամ պատարագամատոյց

Խորհրդատեա՛րը պարունակում է իր մէջ սուրբ պատարագի խորհուրդը, որ կատարում է պատարագիչ քահանան:

Մեր եկեղեցում գործածուած խորհրդատեա՛րը սկզբում յօրինուած է սուրբ Յակոբոս Տեառնեղբօր ձեռքով և լրացրած Յովհան Ոսկեբերան հայրապետի ծիսարանից: Յետոյ լրացրել են մեր եկեղեցու նշանաւոր հայրերը՝ Յովհան Մանգակունի և Գրիգոր Նարեկացին:

Իսկ պատարագի արարողութեան կարգը և երգեցմունքը աւանդել է մեզ ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը, առնելով Կեսարիայի եկեղեցուց, որով և մեր եկեղեցին կատարում էր պատարագի խորհուրդը: Սակայն հետզհետէ աւելի ճոխացաւ և վերջնական ձև ստացաւ ս. Սահակ և Մեսրոպ թարգմանիչների և ս. Յովհան Մանգակունի հայրապետի ձեռքով:

Չնայելով որ այսքան փոփոխութիւններ կրեց պատարագի արարողութիւնը, բայց նրա գլխաւոր և էական մասերը բոլորովին նոյնն են, ինչպէս որ կատարում էր բրիտոնէութեան առաջին դարերում:

Ս. Պատարագ

Սահմանողը. Պատարագի խորհուրդը Քրիս-

տոսի մարդեղութեան խորհուրդն է և սահմանեց ինքը Քրիստոս իւր մատնութեան երեկոյին վերնատանը, ուր առնելով հաց՝ օրհնեց ու ասաց աշակերտներին՝

«Առէք կերէք, այս է մարմին իմ»

և առնելով բաժակը՝ նոյնպէս օրհնեց և ասաց՝

«Արժէք ՚ի սմանէ ամենեքեան այս է արիւն իմ նորոյ ուխտի»:

Որոնց ճաշակման մասնակից անելով իւր աշակերտներին՝ պատուիրեց նրանց կատարել այդ խորհուրդը, ասելով.

«Ձայս արարէք առ իմոյ յիշատակի»:

Բայց բուն և իսկական պատարագն այն էր, որ յաջորդ օրը ինքը մատոյց խաչի վրայ իւր անձը հօր Աստծուն՝ մարդկան ազգի փրկութեան համար: Եւ այնուհետեւ բոլոր բրիտոնեայ եկեղեցիներ՝ սրբութեամբ կատարում են այդ փրկչական աւանդը, այն է պատարագի խորհուրդը կենդանիների և ննջեցեալների համար:

Նիւթը. Պատարագի համար Հայաստանեայց եկեղեցին գործ է դնում բաղարջ հաց՝ նշխար և անապակ, այն է անջուր զինի:

Մեր եկեղեցին քաղարջ հացով է պատարագում, որովհետեւ այն հացը, որ Յիսուս վերնատանը բաշխեց առաքեալներին, բաղարջ էր, չրէից բաղարջակերաց տօնի պատճառով և երկ-

րորդ՝ բաղարջ կամ անխմոր հացը օրինակ է Յիսուսի կուսածին և անապական մարմինն:

Անջուր կամ անապակ գինի ենք գործ դնում պատարագի համար, որովհետև գինին Յիսուսի արեան նշանակութիւնն ունի, իսկ Յիսուսի արիւնն ևս անապական էր:

Կատարողը. Պատարագի ս. խորհուրդը իրաւունք ունին կատարել միայն քահանան և իբրև քահանայապետներ՝ եպիսկոպոսը ու կաթողիկոսը, որոնք պատարագ մատուցած օրը կոչուում են՝ ժամարար:

Պատարագ մատուցանելու համար քահանան պարտաւոր է նախապէս պատրաստուել հսկումով և աղօթքով, հոգու և մարմնի մաքրութեամբ և խոստովանելով քահանայի առաջ իւր մեղքերը: Նոյն պատրաստութիւնն է պահանջուում և ամեն հաւատացեալ քրիստոնեայից, ով որ ցանկանում է մերձենալ սուրբ խորհրդին:

Տեղը. Պատարագը մատուցուում է եկեղեցում և առհասարակ այն թոյր մատուռներում, ուր օծուած վէմ քար կայ, սեղանի վրայ:

Պատարագի օրերը. սկզբում առաքեալներն ամեն օր պատարագում էին, իսկ յետոյ սովորութիւն եղաւ պատարագ մատուցանել շաբաթ և կիրակի օրերը, տէրունական տօներին և հասարակ օրերը հաւատացեալ ժողովրդի ցանկութեամբ:

Պատարագի խորհուրդը արգելուած է կատարել Առաջաւորաց պահքի հինգ օրերն և քառասնորդական պատի լուր օրերը, բացի շաբաթ օրերից:

Աւանդաբար պատարագ է մատուցուում ծոմ բերանով, ուրեմն և ճաշից առաջ. իսկ Ծննդեան և Զատիկի ճրագալոյցներին՝ երեկոյեան է պատարագ մատուցուում ի պատիւ այդ երկու մեծահանդէս տօների:

Համառօտ մեկնութիւն ս. պատարագի

Զգեստաւորութիւն. պատարագ մատուցանելու համար քահանան մտնում է խորան և զգեստաւորւում սահմանած կարգով և ամեն մի զգեստ հագնելիս ասում է որոշուած աղօթքը:

Մինչև նա զգեստաւորւում է, դպիրները երգում են «Խորհուրդ խորին» շարականը, որ երգել է Սաչատուր վարդապետ Արեւելցին:— Այդ շարականի առաջին տան մէջ յիշուում է հրեշտականի առաջին տան մէջ՝ Ադամի տակների ստեղծուիլը, երկրորդի մէջ՝ Քրիստոսի չարչաստեղծուիլը, երրորդի մէջ՝ Քրիստոսի չարչաւանքով եղած փրկագործութիւնը, չորրորդի մէջ՝ խաչմահուի մահը, հինգերորդի մէջ՝ Քրիստոսի յիշուում է քահանայական զգեստացեալների մէջ յիշուում է քահանայական զգեստների խորհուրդը: Վերջին տունը «Թագաւոր երկնաւոր» վերցրած է Ծաղկազարդի շարականից:

Ձեռք լուանալը. քահանան դուրս գալով խո-

րանից՝ լուանում է իր ձեռքերը իբրև նշան ներքին մաքրութեան:

Խոստովանութիւն. այնուհետև քահանան ժողովրդից հրապարակով խնդրում է, որ Աստծուց խնդրեն իւր մեղքերին թողութիւն, որպէս զի վստահութեամբ մօտենայ ս. սեղանին. իսկ ժողովուրդը քահանայի բերանով մաղթում է, որ Աստուած ներէ նրա մեղքերը:

Բեմ՝ ըարժրանալ. ժողովուրդը խնդրում է պատարագիչ քահանայից, որ յիշէ իրենց պատարագին և քահանան խոստանում է յիշել նրանց անմահ Գառի առաջ. յետոյ բարձրանում է բեմը. և վարագուրով ծածկում են սեղանը՝ սպասը դնելու համար:

Սպաս դնել. դպիրները մեղեդի են երգում, իսկ քահանան ասում է Նարեկացու երկու աղօթքները և գնալով ընծայարանի առաջ նշխարը դնում է մաղզմայի վրայ ու ասում. «Յիշատակ Տեառն մերոյ Յիսուսի Բրիստոսի». և գինին խաչաձև լցնելով սկիռ մէջ ասում է «Յաղագս յիշատակի փրկագործ տնօրէնութեան Տեառն Աստուծոյ և Փրկչին մերոյ Յիսուսի Բրիստոսի». յետոյ սկիհն ու մաղզման քողով ծածկելով՝ խաչակնքում է ու խնկարկում:

Խնկարկել. վարագույրը բացուելով՝ քահանան խնկարկելով ս. սպասին և սեղանին՝ իջնում է բեմից և խնկարկելով ժողովրդին՝ նորից բարձ-

րանում է բեմը. աշխարհ գալոցը այն խորհուրդն ունի, որ Քրիստոս աշխարհ եկաւ և աւետարանական անուշահոտութիւն տարածեց մեր մէջ:

Երեքսրբեան երգ. երեքսրբեան փառաբանութիւնը սկսում է սարկաւազի «պօսիսումէ» ասելով, զա յունարէն «պօսիսումէն» բառն է և նշանակում է «ուշ դարձնենք»: Երեքսրբեան երգը «սուրբ Աստուած»-ն է. երբ դպիրները երգում են այն՝ սարկաւազը Աւետարանը բարձրացնելով շրջաբերում է ի տես ժողովրդեան:

Ընթերցուած. մարգարէական և առաքելական գրքեր կարդալը նշանակում է, որ մարգարէների գուշակութիւնը և առաքեալների քարոզութիւնը Քրիստոսի տնօրէնութիւնն են յայտնում:

Աւետարան. ուստի դորանից յետոյ սարկաւազը կարդում է քրիստոսի տնօրէնութեան գիրքը, որ է Աւետարանը, իբրև լրումն օրէնքների ու մարգարէների:

Դաւանութիւն. Աւետարանից յետոյ սարկաւազը ասում է Հայաստանեայց եկեղեցու դաւանութիւնը, որ է «հաւատամք»-ը, որպէս զի ժողովուրդը հաստատուի իւր հաւատի մէջ:

Վերաբերութիւն. սարկաւազը ասելով «մի ոք յերեխայից», հասկացնում է ժողովրդեան, որ եթէ մէջները չմկրտուածներ, թերահաւատներ և ապաշխարողներ կան, չմօտենան աստուածա-

յին խորհրդին: Այնուհետև ժամարարը մերկանում է, այսինքն, եթէ եպիսկոպոս է՝ հանում է թագը, եմիփորոնը և հողաթափները, իսկ եթէ քահանայ է՝ սաղաւարտն ու հողաթափները. որովհետև մինչև այդ ժամանակ ժամարարը Քրիստոսի օրինակ էր, իսկ այդ տեղից նա դառնում է ս. խորհրդի սպասաւոր:

Այդ միջոցին սարկաւազը ս. խորհրդի ընծաները հանդիսապէս վերաբերում է ընծայարանից պատարագիչ քահանային, որի ժամանակ դպիրները երգում են սրբասացութիւնը:

Հին ժամանակ այդ միջոցին բոլոր ժողովուրդը թափօրով հաց ու գինի էին բերում և դնում «ընծայարան» կոչուած սեղանի վրայ. իսկ մեր եկեղեցին սահմանած է դրա փոխարին սպասի հացն ու գինին վերաբերել:

Վերաբերման խորհուրդն այն է, որ Յիսուս մարմին առնելով՝ մարդկանց ընծայուեց:

Ողջոյն. սարկաւազը ողջոյն առնելով պատարագիչ քահանայից՝ իջնում է և ողջոյնը տալիս դպրապետին կամ եթէ եպիսկոպոս կամ քահանայ կայ՝ նրան. իսկ սրանք էլ ժողովրդին:

Ողջոյնն աչն նշանակութիւնն ունի, որ Յիսուսի պատուէրի համեմատ՝ ովքեր ցանկանում են պատարագ մատուցանել՝ պէտք է հաշտուին միմեանց հետ և սիրով ողջոյն տան իրար:

Սրբագործութիւն. դպիրները երգում են հրեշ-

տակային երգը, «Սուրբ, սուրբ, սուրբ Տէր զօրութեանց». «Ովսաննա» երբայերէն բառ է և նշանակում է «փրկիր մեզ»:

Քահանան առնում է ձեռքին նշխարը՝ խաչակնքում է վրէն և բարձրացնելով՝ ասում.

«Առէք կերէք, այս է մարմին իմ, որ վասն ձեր եւ քաղմաց քաշխի ի քաւութիւն եւ ի թողութիւն մեղաց»:

Նոյնպէս էլ գինին օրհնելով՝ բարձրացնում է և ասում.

Արժէք ի սմանէ ամենեքեան, այս է արին իմ նորոյ ուխտի, որ յաղագս ձեր եւ քաղմաց հեղանի ի քաւութիւն եւ ի թողութիւն մեղաց»:

Սրբագործութիւնը վերջանում է նրանով, որ քահանան երկրպագելով սեղանին և վերցնելով ընծաները ձեռքին՝ խնդրում է, որ սուրբ Հոգին իջնի նրանց վրայ և հացն ու գինին դառնան ճշմարիտ մարմին և արիւն Քրիստոսի:

Յիշատակութիւն. սրբագործութիւնից յետոյ թէ քահանան և թէ ժողովուրդն սկսում են յիշատակել կենդանի և հանգուցեալ հաւատացեալներին և նրանց համար աղօթել Աստծուն ս. պատարագի միջնորդութեամբ:

Սարկաւագները սեղանի աջ կողմը գնալով՝ յիշատակում են ազգային սրբերին ու Հայ եկեղեցու նշանաւոր նահատակներին ու հայրապետ-

ներին. այն է՝ Թադէոս և Բարդուղիմէոս առաքեալներին, ս. Գրիգոր Լուսաւորչին, Նրա որդոց ու թոռներին՝ Արիստակէսին, Վրդանէսին, Յուսիկին, Գրիգորիսին, մեծ Ներսէսին, Սահակ Պարթևին, Դանիէլին, Խաղ եպիսկոպոսին, Մեսրոպ վարդապետին, Գրիգոր Նարեկացուն, Ներսէս Կլայեցուն կամ Շնորհալուն, Յովհան Որոտնեցուն, Գրիգոր և Մովսէս Տաթևացիներին և առհասարակ Հայաստանի հովիւներին ու հովուապետներին: Յետոյ յիշում են միանձն կրօնաւորներին, սուրբ թագաւորներին և ամեն հաւատացեալներին, որոնք հաւատով ի Քրիստոս փոխուեցան:

Իսկ սեղանի ձախ կողմը գալով յիշատակում են ամենայն Հայոց Հայրապետին և ամեն կենդանի հաւատացեալներին *):

Ճաշակումն. Դպիրները երգում են Տէրունական աղօթք «Հայր մեր». պատարագիչը ս. խորհուրդը բարձրացնելով ասում է. «Ի սրբութիւն սրբոց». այսինքն՝ այս Տիրոջ ամենասուրբ մարմին և արիւնն է: Քահանան ս. խորհուրդը ձեռքին դառնում է դէպի ժողովուրդը և նրա ջերմեռանդութիւնը շարժում դէպի ս. խորհուրդը. և վարագոյրը քաշում է: Պատարա-

*) Ռուսիայում այստեղ յիշում են նաև՝ օգոստ. Կայսեր և նրա Տունը, իսկ Տաճկաստանում՝ Երուսաղէմի և Կ. Պօլսի ամենապատիւ պատրիարքներին:

գիչ քահանան ճաշակում է ս. խորհրդից: Իսկ այդ ժամանակ սարկաւագներն ու դպիրները երգում են «Տէր յղորմեա» աղերսը, որ գրել է Սիմէօն կաթողիկոսը:

Վարագոյրը բացում է, արժանաւորները հաղորդւում են ս. խորհրդից և վարագոյրը նորից ծածկւում է:

Գոհութիւն. դպիրները երգում են գոհացողական երգը «Եղաք ի բարութեանց քոց Տէր». ժամարարը շնորհակալութեան աղօթք է ասում ծածուկ և սաղաւարտը ծածկելով՝ քաշում են վարագոյրը. քահանան ասում է «Որ օրհնես» նշանաւոր աղօթքը և իջնում բեմից, որ նշանակում է Քրիստոսի միւսանգամ գալը աստուածային փառքով:

Նա կարդում է աւետարանից մի գլուխ, որ իմացուի թէ մեր բոլոր հոգեւոր աղօթքները Տիրոջ կենարար վարդապետութեամբ ենք սկսում և վերջացնում և օրհնելով՝ արձակում է ժողովրդին:

Ձ. Տաղարան

Պատարագի երգերը, քարոզները, տաղերը և առհասարակ այն մասը, որ կատարում են սարկաւագներն ու դպիրները, ամփոփուած են մի գրքի մէջ, որ կոչւում է Տաղարան:

Է. Տօնացոյց

Տօնացոյցը մի հրահանգ է, որ ցոյց է տա-

լիս Հայաստանեայց եկեղեցու տօները, այդ տօներին երգուելու երգերը, շարականները, սաղմոսները, ընթերցուածներն ու առհասարակ ամեն տեսակ հանդիսակատարութիւնները, և թէ ինչպէս պէտք է կատարել նրանց:

Տօնացոյցը յօրինեցին ս. Սահակ և Մեսրոպ աղայրապետները հինգերորդ դարում և հետզհետէ կարգի դրին մեր այլ և այլ հայրապետները. իսկ վերջնական կերպով կարգի դրեց անցեալ դարում Սիմէօն կաթողիկոսը, բաժանելով երկու հատորի, որոնք անսխալ կերպով ցոյց են տալիս մեր բոլոր տօները և նրանց վերաբերեալ ամեն տեղեկութիւններ:

Բ. Մասաց

Մաշտոցը այն գիրքն է, որի մէջ գրուած են եկեղեցական խորհուրդների և հոգևոր ծէսերի կատարելու բոլոր պաշտամունքը, ուստի՝ կոչուում է և ծիսարան:

Ծիսարանը գոյութիւն ունէր առաջին դարերից սկսած, բայց յոյն և ասորի լեզուներով, որովհետև հայերէն տառերի անգործադրութեան պատճառով հայերէն եկեղեցում այդ լեզուներով էին աստուածապաշտութեան կարգը կատարում:

Հինգերորդ դարում ս. Մեսրոպը ծիսարանը հայերէնի թարգմանեց և կարգի դրեց, որ նրա անունով էլ կոչուեց Մաշտոց:

Այժմ ծիսարանը գործ է դրուում երկու առանձին գրքերով.

ա. Մէկը պարունակում է իր մէջ եկեղեցական խորհրդակատարութիւնները, այն է՝ մրկրտութեան և պսակի, և մի քանի ուրիշ ծիսական կարգեր, այսինքն ննջեցեալների թաղման, աղօրհնէքի, խաչալուսայի և այլն. դա կոչուում է ձեռաց մաշտոց:

բ. Իսկ միւսը, բացի այդ ամենից, պարունակում է և եկեղեցու հիմնարկէքն ու օծման կարգը եկեղեցական ամեն պաշտօնեաների ձեռնադրութեան և թաղման կարգը, ս. միւսօնի օրհնութեան կարգը. և այլն և դա՝ կոչուում է մայր մաշտոց:

Թ. Կանոնգիրք

Կանոնգիրքը այն գիրքն է, որի մէջ ժողովուած են առաքելական կանոնները, երեք տիեզերական ժողովների, այն է՝ Նիկիայի, Կոստանդնուպոլսի և Նիքեոսի ժողովների կանոնները, և բացի դրանցից՝ Հայաստանեայց եկեղեցական ազգային ժողովների կանոնները եկեղեցու կառավարութեան և բարեկարգութեան համար, որոնցով կառավարուում է մեր եկեղեցին մինչև այժմ:

Պ. Յայտմաւորք

Յայտմաւորքը սուրբերի կենսագրութիւնն է, գրուած նրանց նահատակութեան կամ մահ-

հուան օրերով. սրա համար էլ կոչուում է յայս-
մաւորք, այսինքն՝ այսօրուայ տօն կամ ընթերց-
մունք:

Յայսմաւորք կարգալու սովորութիւնը շատ
հին է. դեռ առաքելական դարում հաւատացեալ-
ները պատմում էին սուրբերի գործերը, որ
լսողներն էլ հետեւեն նրանց քաջութեան գործերին
և առաքինի կեանքին:

Հայոց եկեղեցում կարգացուող Յայսմա-
ւորքը թարգմանեց Գրիգոր վկայասէր կաթու-
ղիկոսը յոյն և ասորի լեզուներից տասնումէկե-
րորդ դարում. այնուհետև շատ անգամ փոփո-
խութեան ենթարկուեց մեր եկեղեցական հայրե-
րից զանազան ժամանակ և լրացնելով՝ դառնաց
աւելորդաբանութիւններից:

Յայսմաւորքը մինչև տասնհիններորդ դա-
րու սկիզբը կարգացուում էր եկեղեցիներում՝ ե-
րեկոյեան ժամերգութիւնից առաջ. այնուհետև
վերացուեց այդ սովորութիւնը և այժմ միմիայն
վանքերում են կարդում:

Ը. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ԾԷՍԵՐ

Ծէսը և արարողութիւնը աստուածալաշտու-
թեան արտաքին նշաններ են:

Դրանք թէև կարևոր և օգտակար են,

բայց առաքեալները հաւատի միայն գլխաւոր
պէտքը սահմանեցին, իսկ արարողական մասը,
իբրև երկրորդական մաս, որոնք չեն փաստում
եկեղեցու վարդապետութեան միութեանը, թո-
ղին սահմանել իրանց յաջորդներին:

Այդ պատճառով ծէսերն ու արարողութիւն-
ները միակերպ չեն բոլոր եկեղեցիներում, այլ
տարբեր, բայց այդ բոլորի ոգին, հիմքն ու նպա-
տակը միևնոյն աստուածալաշտութիւնն է:

Մեր եկեղեցու գլխաւոր ծէսերը սրանք են.
ա. Խորհուրդների կատարման ծէսերը.

բ. Տօները.

գ. նիւթական եկեղեցու կազմակերպու-
թիւնը.

դ. Քրիստոսի ս. խաչի, սրբերի մասունք-
ների և պատկերների յարգութիւնը.

ե. Պաս և ծոմապահութիւն.

զ. Սրբազան արարողութիւններ.

է. Հոգևոր սովորութիւններ.

Ա. Խորհուրդների կատարման ծէսերը

ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆ. մկրտութեան և դրոշմի խոր-
հուրդը կատարւում են մէկը միւսից յետոյ:

Ամենից առաջ՝ եկեղեցու գաւթում, իսկ
եթէ գաւթ չունի՝ տղամարդկանց դասում քա-
հանան կատարւում է երգմեցելու կարգը. սկըզ-
բում ոլորում է նարօտը, իսկ յետոյ ասում է
հրաժարիմքն ու հաւատի դաւանութիւնը:

Նարոտը սպիտակ և կարմիր թելերի ոլորուն հիւսուածն է: Սրա գործածութիւնը մնացել է քրիստոնէութեան առաջին դարերից, երբ հասակաւոր մկրտուողների գլխին պսակ էին դնում կամ նարոտ, որպէս յաղթութեան նշան հեթանոսութեան դէմ: Դրա փոխարէն այժմ գործ ենք դնում սպիտակ և կարմիր թելերից ոլորուած նարոտը:

Երեսը դէպի արեւմուտք հրաժարիմք ասելը ցոյց է տալիս մկրտուողի հրաժարուելը խաւարի իշխանութիւնից, իսկ համառօտ դաւանութիւն ասելով՝ հաստատում է քրիստոնէութիւն ընդունելը:

Այնուհետև կատարւում է ջրի օրհնութիւնը. որովհետև նախահօր պատուիրանազանցութեամբ անիծուեցան նաև բոլոր արարածները, ուստի և օրհնւում է ջուրը Խաչով, Աւետարանով և ս. միւսն ածելով, որպէս զի սրբուի և դառնայ նուիրական ջուր:

Յետոյ քահանան, նորից հաւաստիանալով, որ երեխան ցանկանում է քրիստոնեայ դառնալ, երեք անգամ ընդմում է ջրի մէջ ամենասուրբ Երրորդութեան անունով, որով երեխան ազատւում է սկզբնական մեղքից: Երեք անգամ ընկղմելը օրինակ է Քրիստոսի երեքօրեայ թաղման:

Երեխային աւագանից հանելով փաթըթում

են սպիտակ կտաւի մէջ, որ սկզբնական անմեղութեան նշան է:

Երեխային մկրտելիս՝ ազգային կամ քրիստոնէական անուն են տալիս:

Հին ուխտի եկեղեցու սովորութեամբ երեխային, մկրտութիւնից քառասուն օր յետոյ, ծնողը տանում է եկեղեցի, ուր դրա համար սահմանուած կարգն է կատարւում ծննդականի և մրկրտուածի վրայ:

ԴՐՈՇՄ. Մկրտութիւնից յետոյ քահանան մկրտուածի ընդ որ զգայարանները օծում է սուրբ միւսնով, որով սա ստանում է ս. Հոգու շնորհը և դառնում է Քրիստոսի զինուոր:

Դրոշմից անմիջապէս յետոյ մկրտուածին հաղորդում են Քրիստոսի մարմինն և արեան,

Նորոգ մկրտածին քահանան եկեղեցական հանդէսով տանում է նրա տուն և յանձնում ծնողին:

ԱՊԱՇԽԱՐՈՒԹԻՒՆ. Ապաշխարութեան արտաքին ծէսը այսպէս է կատարւում.

Հազորդութիւն ընդունել ցանկացողը, ի նշան իր կատարեալ զղջման, ծունկ է չոքում քահանայի առջև և խոստովանում է իր բոլոր յանցանքները, ասելով սահմանեալ մեղան:

Քահանան, հարկաւոր խրատները տալուց և կարևոր չափով ապաշխարանք դնելուց յետոյ, արձակում է շնորհում նրան:

Այն քահանան, որ խոստովանութիւնը կը յայտնի ում և իցէ՝ մեր եկեղեցու օրէնքով զըրկւում է քահանայութիւնից:

ՁեռնԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. Ձեռնադրութեան հանդէսը Հայաստանեայց եկեղեցին սահմանած է տօնել ամենաշքեղ կերպով, ի նկատի ունենալով եկեղեցու պաշտօնեաների կոչման նուիրական սրբութիւնը և այդ խորհրդի վեհութիւնը:

Ձեռնադրութեան մանրամաս խրատները բովանդակում են Մայր Մաշտոցի մէջ:

(Կրկնել նախընթացից «քահանայութիւնը»):

ԱՄՈՒՄՆՈՒԹԻՒՆ. Պսակի խորհրդից առաջ քահանան գնում է հարսի տունը և օրհնելով փեսայի տալիք նշանը՝ տալիս է հարսին: Այս սովորութիւնը այժմ նոյն իսկ պսակի օրն է կատարւում:

Նոյն օրը փեսայի տանը քահանան օրհնում է հալաւը, այն է փեսայի և հարսի հանգերձները, որ նախածնողների սկզբնական զգեստի նմանութիւնն ունի:

Յետոյ գնում են եկեղեցի և քահանան նախապէս խոստովանեցնելով փեսայացուն և հարսնացուն՝ տեղեկանում է, թէ կայ արդեօք նրկու կողմից համաձայնութիւն, յիշեցնում է նրանց պսակի խորհուրդը և յորդորում է մինչև մահ անբաժան ապրել և սիրել միմեանց:

Երբ քահանան հաւաստիանում է, որ նրանք

յօժար կամքով են առնում միմեանց, զգեստաւորուելով, հրապարակով դարձեալ հարցնում է՝ համաձայն են երկուսն էլ այդ միութեան թէ ոչ. և երբ նրանք հրապարակով էլ յայտնում են իրանց յօժարութիւնը, այն ժամանակ քահանան հարսնացուն աջը տալով փեսայի ձեռքը՝ կատարում է պսակի խորհուրդը և կապում երկուսի պարանոցին նարոտ:

Հայոց եկեղեցին թագի գործածութիւնը չունի, բայց մի քանի տեղերում ընդունուած է իբրև նորամուծութիւն:

Պսակի խորհրդի վերջին քահանան օրհնում է քաժակը ի նշան Կանա Գալիլիայի հարսանիքում Քրիստոսի կատարած հրաշքին և խմեցնում է նորապսակներին. յետոյ եկեղեցական հանդիսով տանում է նրանց տուն:

ՎԵՐՋԻՆ ՕԾՈՒՄՆ. Հայաստանեայց եկեղեցին վերջին օծման խորհուրդը կատարում է առանց օծման:

Այդ խորհրդի արտաքին ծէսը այսպէս է կատարւում. քահանան գնում է ծանր հիւանդի մօտ և սահմանած կարգը կատարելով՝ խոստովանեցնում և հաղորդում է նրան, որով հիւանդը սրբւում է ներելի մեղքերից:

Այդ գործողութիւնը կոչւում է թոշակ:

Բ. Տօներ

ՏՕՆ. տօն նշանակում է հանգիստ կամ ա-

զատութիւնն աշխարհային գործերից, որ առանց արգելքի կարողանանք ծառայել Աստծուն:

Տօն օրերը եկեղեցին սահմանադրել է կատարել կամ Տէրունական օրն է գլխաւոր դէպքի և կամ նշանաւոր սուրբերի յիշատակ:

Եկեղեցին տէրունական տօները սահմանել է այն նպատակով, որ յիշենք այն անցքերը, որոնք քրիստոնէական հաւատի հիմքն են կադմում, որ մարգս կեանքի հոգսերի մէջ մի բարոյական մխիթարութիւն ունենայ և Աստծուն շնորհակալութիւն մատուցանենք նրա մեզ տուած բարութիւնների համար: Իսկ սուրբերի տօները սահմանուած են յաւերժացնելու և յարգելու առաքինի մարդկանց յիշատակը, և որպէս զի աշխատենք նմանել նրանց կեանքի օրինակին: Այստեղից պարզ է, որ տօն օրերը պէտք է թողնենք մեր աշխարհային բոլոր զբաղմունքը և նուիրուենք աստուածահաճոյ գործերին:

Եկեղեցու անդրանիկ տօնը Քրիստոսի յարութեան տօնն է, որ սահմանեցին տօնել առաքեալները Քրիստոսի յարութիւնից անմիջապէս յետոյ՝ միաշաբթ օրը, անուանելով կիրակէ, որ նշանակում է Տէրունական: Այդ տօնը Հայոց եկեղեցին մինչև այժմ էլ տօնում է կիրակի օրերը:

Հայոց եկեղեցական տօները երկուսի են բաժանուած՝ անշարժ և շարժական. այս առա-

ջանում է նրանից, որ Զատիկի տօնը, որից կախումն ունի մնացեալ տօների մեծագոյն մասը, միշտ միևնոյն օրը չի գալիս և դրա հետ միասին յետ ու առաջ են շարժւում և մնացեալ տօները:

Անշարժ տօներն են՝ Մարիամ ս. Կուսի աւետումը, Յիսուսի ծնունդը, Անուանակոչութիւնը, Տեառնընդառաջ և Աստուածածնի երեք տօները:

Իսկ զատիկի տօնը և մնացեալ բոլոր տօները շարժական են:

Մեր եկեղեցին ապաշխարութեան (պահք) օրերը ոչ մի տօն չէ տօնում, բացի անշարժ տօներից. միմիայն առաքեալների սահմանադրութեամբ մեծ պասի շաբաթ օրերը կատարւում է սուրբերի յիշատակ:

Բացի սովորական տօներից, մեր եկեղեցին շաբաթուայ իւրաքանչիւր օրուան առանձին նշանակութիւն է տալիս.

Միաշաբաթ կամ կիրակէ՝ յարութեան և արարչութեան առաջին օրուան է նուիրուած:

Երկուշաբթի օրը յիշատակ է հրեշտակների և արարչութեան երկրորդ օրուայ:

Յրեքշաբթի՝ մարգարէների, ս. Յովհաննէսի և արարչութեան երրորդ օրուայ:

Չորեքշաբթի՝ ս. կուսի Աւետման և արարչութեան չորրորդ օրուայ:

Հինգշաբթի՝ առաքեալների և արարչութեան հինգերորդ օրուայ:

Ուրբաթ՝ սրբերի, Քրիստոսի թաղման և հանգըստեան:

Տօների տեսակները. Տօները երկու տեսակ են. Տէրունական և սրբոց:

Տէրունական բոլոր տօները, որոնց թւում և Աստուածածնի տօները, պահում ենք կիւրակի: Իսկ սուրբերի տօներից կիւրակի են պահում միայն մի քանի նշանաւոր ընդհանուր և ազգային սրբերի տօներ. մնացեալները չեն պահում:

Տէրունական տօներ

Տէրունական կոչւում են այն տօները, որոնք Քրիստոսի երկրաւոր կեանքի նշանաւոր դէպքերի յիշատակին են նուիրուած. դրանք են՝

Ապրիլի 7. ս. կուսի Աւետում: Աւետեաց տօնը անշարժ է և կատարւում է միշտ ապրիլի 7-ին, որովհետեւ կապ ունի Քրիստոսի ծննդեան տօնի հետ, իսկ աւետումից մինչև Քրիստոսի ծնունդը ինն ամիս է:

Յունուարի 6. Քրիստոսի ծնունդ եւ Մկրտութիւն: Քրիստոսի ծննդեան և մկրտութեան տօնը նոյնպէս անշարժ է և կատարւում է միշտ յունուարի 6 ին:

Առաջին չորս դարում բոլոր քրիստոնեա-

ներն այդ տօները կատարում էին միասին յունուարի 6 ին: Հինգերորդ դարից միւս ազգերը Քրիստոսի ծնունդը սահմանեցին տօնել դեկտեմբերի 25-ին, իսկ մկրտութիւնը յունուարի 6-ին, բայց Հայոց եկեղեցին հաստատ մնաց առաքելական սահմանադրութեան վրայ և մենք մինչև այսօր երկու տօնն էլ տօնում ենք միասին յունուարի 6-ին: Այդ տօնը տեւում է ութ օր առանց պասի:

Յունուարի 13. Տիրոջ անուանակոչութիւն.

Փետրուարի 14. Տիրոջ քառասնօրեայ տաճար տանուիլը:

Ժողկազարդ. Քրիստոսի հանդիսաւոր մուտքը Երուսաղէմ որի յիշատակը կատարւում է Զատիկի նախընթաց կիւրակէ:

Զատիկ կամ Յիսուսի յարութիւն: Յիսուսի յարութիւնը պատահեց Հրէից Պասէքի տօնին, այն է նրանց Եգիպտոսից դուրս գալու օրը:

Պասէք նշանակում է ելք. զատիկ նոյնպէս նշանակում է անջատում, հեռանալը. այդ պատճառով էլ Յիսուսի յարութեան տօնը կոչւում է Պասէք կամ Զատիկ, որովհետեւ ինչպէս Հրէաները ազատեցին Եգիպտոսի ծառայութիւնից, այնպէս էլ Յիսուս իւր յարութիւնով մարդկային ազգը ազատեց յաւիտենական մահից և ընդհանրական յարութեան յոյս պարգևեց մեզ:

Յիսուսի յարութեան տօնը, իբրև անդրանիկ

տօն, ամենայն շքեղութեամբ ենք կատարում.
նախընթաց երեկոյին լինում է նաւակատիւք և
այդ երեկոյին պատարագից յետոյ թաթախուում
ենք ուտիսի կերակուրներով, բացի մսից:

Երեկոյեան լինում է ճրագաւոյց, այսինքն
եկեղեցիներում և ամեն տեղ ճրագավառութիւն
է լինում:

Գիշերը հսկում է լինում:

Առաւօտը լինում է թափօր և յետոյ հան-
դիսաւոր պատարագ:

Պատարագից յետոյ քահանաները գնում են
ժողովրդի տները աւետելու Քրիստոսի յարու-
թիւնը:

40 օր յարութեան տօն է կատարւում և
ուտիս է լինում:

Համբարձում, որ կատարւում է միշտ Զատ-
կի քառասներորդ օրը:

Սուրբ հոգու գալուստը վերնատանը. Պենտէ-
կոստէ կամ Յինունք: Այդ տօնը կոչւում է Պեն-
տէկոստէ (50 օր), որովհետև հրէաները Պասէ-
քի յիսներորդ օրը տօնում էին և սուրբ Հոգին
այդ տօնին իջաւ առաքեալների վրայ:

Հոգեգալստեան տօնը, ս. Ներսէս Շնորհա-
լու սահմանադրութեամբ, կատարւում է եօթ
օր, պասով և պատշաճաւոր շարականներով:

Քրիստոսի պայծառակերպութիւնը թափօր
սարի վրայ: Այդ տօնը կոչւում է և Վարդավառ

որովհետև երբ ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը տօներ
էր սահմանում, հին հայոց Վարդավառ տօնի փո-
խարէն կարգեց պայծառակերպութեան տօնը,
որի անունը Վարդավառ մնաց մինչև այժմ,
ինչպէս նաև հին Վարդավառի տօնական սովո-
րութիւնները, այն է միմեանց վրայ ջուր ցա-
նելը և աղաւնի թռցնելը:

Ս. ԴՄԱՅ.—ս. Խաչի վերացումը և Խաչ-
գիւտ: Խաչվերացի տօնը կատարւում է մեծ
հանգիստով: Այդ օրը երեկոյեան մի ափսէի վրայ
բազմեցնելով կենաց փայտի մասունք պարու-
նակող Խաչը և զարդարելով ուսհանով, ծաղիկ-
ներով և վարդաջրով՝ թափօր են հանում եկե-
ղեցու դաւթում ու տեառնագրում աշխարհի
չորս կողմերը: Խաչվերացի տօնը կատարւում է
ութ օր:

Աստուածամկի տօնը

Վերափոխումն: Վերափոխման տօնը շարժա-
կան է և կատարւում է օգոստոս ամսին. այդ
օրը եկեղեցիներում ս. պատարագից յետոյ կա-
տարւում է խաղողի օրհնութիւն:

Դեկտեմբերի 9. յղութիւն ս. Աստուածածնի
Աննայից:

Սեպտեմբերի 8 ս. Կուսի ծնունդը:

Նոյեմբերի 21 ս. Կուսի երեքամեայ տաճար
տանուիլը:

Հոգեգալստից յետոյ շորրորդ կիւրակի տօն-
ւում է Աստուածածնի տփոյ գտման տօնը, իբրև
յիշատակ այն դէպքի, որ երկու իշխաններ, ուխտ
գնալով Երուսաղէմ, մի հրէայ կնոջ մօտ գտան
Աստուածածնի գլխադիրը և տարան Կոստանդնու-
պօլիս, ուր պատրիարքը հանգիսով դնում է ե-
կեղեցում և տօն սահմանում:

Վերափոխումից յետոյ երրորդ կիւրակի օրը
տօնում ենք Աստուածածնի Գօտին գտնելու յի-
շատակը, որ գտնուելով Երուսաղէմում տարան
Կ. Պօլիս և ի պատիւ նրա առանձին եկեղեցի
շինելով՝ դրին այնտեղ:

Սուրբերի գլխաւոր տօներ

Սուրբերի գլխաւոր տօները, երբ մեր եկեղե-
ցին կիւրակի է պահում, հետեւեալներն են.

Ս. Թաղէոս եւ Բարդուղիմէոս առաքեալնե-
րի և Հայաստանի առաջին Լուսաւորիչների
տօնը:

Թաղէոս առաքեալի և Սանդուխտ կուսի
նահատակութեան տօնը:

Հայաստանի երկրորդ Լուսաւորիչ՝ ս. Գրիգոր
Հայրապետի չարաքանքի և վիրապ մտնելու տօնը:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի Վիրապից դուրս
գալու տօնը:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի նշխարները գտնելու
տօնը Գառնիկ ձգնաւորի ձեռքով:

Ս. Էջմիածնի տօնը, որ ամենամեծ հանգի-

սով կատարւում է Հայաստանի բոլոր եկեղեցի-
ներում յունիս ամսին:

Գարրիէլ եւ Միքայէլ հրեշտակապետների
տօնը:

Ս. Սահակ եւ Մեսրոպ թարգմանիչների
տօնը, որոնք գտան Հայոց տառերը, թարգմա-
նեցին Աստուածաշունչ գիրքը և ուսումնարան-
ներ բաց անելով՝ ուսում և դպրութիւն տա-
ծեցին ամեն տեղ հայ լեզուով:

Ս. Վարդանանց զօրավարների և հազար ե-
րեսուն և վեց վկաների նահատակութեան տօնը:

Ամենայն սրբոց տօն: Բացի վերը յիշած սրբ-
երից և մնացեալ երկրորդական սրբերից, որոնց
տօնում է եկեղեցին, մեր եկեղեցին սահմանած
ունի դարձեալ մի տօն՝ ամենայն սրբոց անունով
այն ամեն անձերի յիշատակի համար, որոնք ի-
րանց կեանքը անցրել են սրբութեամբ և առա-
քինական գործերով, բայց չեն տօնւում կամ ո-
րոնց գործերը յայտնի չեն եղել:

Տօնական յատուկ շաբաթներ

Բացի յիշատակած տօներից և մնացեալ սրբե-
րի յիշատակներից՝ մեր եկեղեցին տարուայ շա-
բաթների մեծ մասը նուիրած ունի աւետա-
րանական զանազան առակների կամ կրօնական
դէպքերի յիշատակին. դրանք են.

Մեծ ՊԱՍԻ առաջին և երկրորդ կիւրա-

կինները կոչւում են արտաքսման և յիշատակ է Ադամի արտաքսուելուն դրախտից:

Երրորդ կիւրակին կոչւում է Անառակի և յիշատակ է անառակ որդու առակին, որ Յիսուս պատմեց իւր աշակերտներին:

Չորրորդ կիւրակին կոչւում է Տնտեսի և յիշատակ է տնտեսի և մեծատան ու աղքատ Ազգարոսի առակներին:

Հինգերորդ կիւրակին կոչւում է Դատաւորի և յիշատակ է անիրաւ դատաւորի առակին:

Վեցերորդ կիւրակին կոչւում է Դալստեան և յիշատակ է Քրիստոսի առաջին և երկրորդ գալստեան:

Ա.Խ.Ա. ՇԱԲԱԹ կոչւում է մեծ պահքի վերջին շաբաթը, որ Յիսուսի չարչարանքի, մահուան և թաղման խորհուրդն ունի, իսկ իւրաքանչիւր օրն առանձին խորհուրդ ունի. այսպէս՝

Երկուշաբթի օրուայ երգերն ու ընթերցւածներն աշխարհի արարչութեան, Ադամի արտաքսման և Աստուծոյ տուած խոստման են նուիրուած:

Երեքշաբթին յիշատակ է Ջրհեղեղի, տասը կոյսերի, քանքւրների առակին և վերջին դատաստանին:

Չորեքշաբթին յիշատակ է Սողոմ Գոմորի կործանման և Յուդայի մատնութեան: Չորեքշաբթի գիշերը սովորական ժամերգութիւնից յե-

տոյ, կատարուում է գիշեր ժամու աղօթքը կամ եկեայէ:

Հինգշաբթի յիշատակ է խորհրդական ընթերքի վերնատանը, ուր Քրիստոս սահմանեց հաղորդութեան խորհուրդը:

Այդ օրը երեկոյեան ժամին կատարուում է ոտնալուայի կարգը, որի խորհուրդն այս է, թէ ինքը Փրկիչը և տէրը խոնարհեց և լուաց իւր աշակերտներին ոտները, որով սիրոյ և խոնարհութեան յորդոր կարգաց իւր աշակերտներին և աւետարանի հետևողներին:

Նոյն գիշերը կատարուում է հետեւեալ օրուայ՝ աւագ ուրբաթի գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւնը, չարչարանքի կարգը և կարգացւում է Յիսուսի կտակը:

Ուրբաթ օրը յիշատակ է Քրիստոսի խաչելութեան և մահուան: Ճաշի ժամերգութեանը կատարուում է խաչելութեան, իսկ երեկոյին՝ Յիսուսի թաղման կարգը հանդիսաւոր կերպով:

Շաբաթ օրը Քրիստոսի թաղման յիշատակն է: Երեկոյեան կատարուում է նախատօնակ, ճագալոյց է լինում և պահքը լուծուում է ամեն տեսակ ուտիւթի կերակրով, բացի մսից:

Յինունք: Զատիկից մինչև Հոգեգալուստ եղած յիսնօրեայ միջոցը կոչւում է յինունք կամ յինանց օրեր (յիսնունք 50 օր). և այդ ժամանակի կիրակիները սրանք են,—

Զատկի հետեւեալ կիւրակին կոչուում է նոր կիրակի կամ կրկնազատիկ. այդ կիրակին այն խորհուրդն ունի, որ Յիսուս իւր յարութիւնից յետոյ երևաց իր աշակերտներին վերնատանը և Թովմա առաքեալը հաւատաց Յիսուսի յարութեան:

Երրորդ կիւրակին կոչուում է աշխարհամատրան: Աշխարհամատրան կոչուում է այն առաջին եկեղեցին, որ առաքեալները հիմնեցին վերնատան կից, ինչպէս նաև բոլոր նշանաւոր և աւագ եկեղեցիները: Մեզանում Աշխարհամատուռն կոչուում է Մայր Աթոռ Կաթողիկէ Էջմիածինը:

Չորրորդ կիւրակին կոչուում է կարմիր կիրակի: Հինգերորդ կիրակի ս. խաչի Նրեման տօն է իբրև յիշատակ այն դէպքի, որ 351 թ. մայիսի 7-ին Քրիստոսի ս. Խաչը խաչածե ճառագայթներով փայլեց օդի մէջ Գողգոթա սարի գլխին, որի լոյսը տարածւում էր մինչև Զիթենեաց սարը:

Եօթներորդ կիրակին կոչուում է Նրկորորդ ծաղկազարդ և այս խորհուրդն ունի. — աւանդութիւն կայ, որ երբ ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը Խորվիրապի մէջ էր, մի հրեշտակ սպասաւորում էր նրան: Համբարձման չորրորդ օրը՝ կիրակի հրեշտակն էլ չէ երևում և միւս օրը ս. Գրիգորը պատճառը հարցնելով՝ իմանում է, որ այդ օրը երկնքում հրեշտակների դասը տօնում էր Յիսուսի երկրից համբառնալու և երկինքը մտնելու տօնը. և այդ օրը հրեշտակների չորրորդ

դասակարգութեան տօնն էր: 12-րդ դարում Գրիգոր վկայասէր կաթողիկոսը սահմանեց հանդիսով տօնել այդ օրը և զրեց այդ առիթով մի յատուկ շարական «Մեծահրաշ» սկսուածքով:

ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ԿԻՐԱԿԻՆՆԵՐ. Հոգեգալստից յետոյ առաջին կիրակին կոչուում է յարութեան առաջին կիրակի և այնուհետև բոլոր կիւրակները յարութեան են կոչուում մինչև բարեկենդան:

Մնացած գլխաւոր տօներ

Հոգեգալստի երկրորդ շաբաթը Արարատեան դաշտի տօնն է և Հայոց նուիրական տօների գլխաւորները տօնւում են այդ շաբաթուայ ընթացքում:

Երկուշաբթի տօնւում են Հռիփսիմեան կոյսերը:

Երեքշաբթի Գայիանեան կոյսերը:

Հինգշաբթի Յովհաննէս Կարապետ և Աթագինէ եպիսկոպոսը, որոնց նշխարները սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչը զետեղեց Տարօն գաւառի Մուշ գիւղաքաղաքում, իւր շինած եկեղեցու մէջ:

Շաբաթ ս. Գրիգոր Լուսաւորիչի Խորվիրապից դուրս գալու տօնն է և

Կիւրակի՝ ս. Էջմիածնի Համազգային տօնը: Այդ բոլոր տօներն էլ կատարւում են նախատօնակներով և մեծ հանդիսով, մանաւանդ ս.

Էջմիածնի տօնը, որ ս. Լուսաւորիչն է սահմանել հէնց շինելուց յետոյ:

Հոգեգալստի երկրորդ կիւրակէի շաբաթ օրը տօնում ենք Մեծ Ներսէս հայրապետի տօնը, որ չորրորդ դարում վարելով հայրապետական իշխանութիւնը՝ նշանաւոր ծառայութիւն արաւ եկեղեցուն և ժողովրդին, հիմնելով բազմաթիւ աստուածահաճոյ և բարեգործական հաստատութիւններ և կարգելով նրանց վրայ կառավարիչ իւր սարկաւազ Խաղին:

Վերափոխման բարեկենդանի շաբաթ օրը Եփեսոսի տիեզերական սուրբ ժողովի 200 հայրապետների տօնն է. այդ ժողովը գումարուեց 431 թուին Եփեսոս քաղաքում, ուր դատաւարացին յունաց Նեստոր աղանդաւոր պատրիարքին: Նեստորը Յիսուսին լոկ մարդ էր համարում և ս. Կուսին՝ մարդածին և ոչ աստուածածին: Եփեսոսի ժողովը խոստովանեց Յիսուսին Աստծու ճշմարիտ որդի և սուրբ կոյնն Աստուածածին:

Վերափոխման շաբաթ օրը տօն է Շողակաթի ս. Էջմիածնի, ըստ տեսեան մեր ս. Գրիգոր Լուսաւորչի: Այդ տօնը յիշատակ է ս. Լուսաւորչի տեսելին, երբ մի լուսեղէն մարդ, այն է Աստծու Միածին Որդին, ոսկէ ուռը ձեռին, իջաւ Վաղարշապատի քաղաքամիջում և նրա իջման տեղը (Էջմիածին) լուսեղէն կերպով գը-

ծագրուեց մայր եկեղեցու շինութեան ձևը և աստուածեղէն շողը կաթեց այնտեղ, որի համար և ասում ենք Շողակաթ:

Սուրբ խաչի վերացման բարեկենդանի շաբաթ օրը է Նիկիայի տիեզերական ս. ժողովի 318 հայրապետների տօնն է. այդ ժողովը գումարուեց 325 թուին Նիկիա քաղաքում, ուր հերքեցին Ադէքսանդրացի Արիոս երէցի աղանդը և գրեցին հաւատի դաւանութիւնը՝ «Հաւատամքը»: Արիոսը քարոզում էր, թէ Որդին Աստուած ծնուած չէ Հօր էութիւնից:

Ս. Խաչի վերացման տօնից երկու շաբաթ յետոյ տօնում ենք Վարազի ս. խաչի տօնը: Յայտնի է, որ Հռիփսիմեան կոյսերը Հռոմից Հայաստան փախչելով՝ նախապէս բարձրացան Վարագ սարը. այնտեղ Հռիփսիմէ կոյսը թաղեց Քրիստոսի խաչափայտի մասունքը, որ ժառանգաբար անցել էր իրան և որ կրում պարանոցին: Խաչափայտի այդ մասը 653 թուին մի հրաշքով յայտնուեց նոյն սարի վրայ ձգնուող Թօգիկ ձգնաւորին և Ներսէս երրորդ Շինող կուռած հայրապետը այս խաչի պատուին տօն և պաս սահմանեց հոկտեմբեր ամսին: Այդ տօնն է ահա Վարազի ս. խաչի տօնը:

Առանձին առանձին տօնում ենք Հայոց երկու նշանաւոր թագաւորների տօնը, Արգաւրի, որ Քրիստոսի ժամանակ հայաստանում առաջին ան-

գամ բրիստոնէսութիւնը տարածելու գլխաւոր պատճառը եղաւ, և Տրդատի, որ մեծապէս նպաստեց Հայաստանի երկրորդ լուսաւորութեանը բրիստոնէական լուսով:

Աւագ տօներ

Ծննդեան տօնից առաջ, ս. Յովհան Օձնեցի Հայրապետի կարգադրութեամբ, տօնում ենք չորս տօներ առանձին առանձին, իբրև Յիսուսի ծննդեան վկաների, որոնք և կոչւում են աւագ տօներ. դրանք են՝

ա. Դաւիթ մարգարէի եւ Յակովբ առաքեալի.

բ. Ստեփաննոս նախավկայի,

գ. Պետրոս եւ Պօղոս առաքեալների, եւ

դ. Յակովբոս առաքեալի եւ Յովհաննէս անտարանչի յիշատակը:

Այս տօները կատարւում են նախատօնականերով:

Ծննդից մինչև բուն բարեկենդանը տօնւում են հետեւեալ գլխաւոր տօները.

Յովհաննէս Մկրտչի ծնունդը, որ տօնւում է ծննդեան ութերէքի հետեւեալ օրը:

Ղեւոնդեանց քահանաների տօնը, որով մենք յիշում ենք հինգերորդ դարի քաջարի պատերազմները հաւատի համար, ուր նահատակուեցան Յովսէփ կաթողիկոսը, Սահակ եպիսկոպոս, Ղեւոնդ

երէց և ուրիշ շատ ընտիր և անձնագոհ հոգևորականներ:

Ղեւոնդեանց տօնը կատարւում ենք բուն բարեկենդանի երեքշաբթի օրը:

Վարդանանց զօրավարների և հազար երեսուն և վեց վկաների նահատակութեան տօնը մեծ հանդիսով կատարւում է նոյն շաբաթի հինգշաբթի օրը: Քաջ Վարդան զօրավարը իր ընկեր նախարարների և 60 հազար քաջ հայերի հետ նահատակուեցան հաւատի համար Աւարայրի պատերազմում պարսիկների ձեռքով:

Բուն բարեկենդանի շաբաթ օրը տօն է միշտ Կոստանդնուպոլսի սուրբ Ժողովի հարիւր յիսուն հայրապետների, որ գումարուեց 381 թուին Կ. Պօլսում և նզովեցին Կ. Պօլսի պատրիարք Մակեդոնին, որը հայհոյում էր սուրբ Հոգուն:

Գ. Երեսկան եկեղեցու կազմակերպութիւնը

Նիւթական եկեղեցին զանազան ազգերի մէջ տարբեր է լինում թէ արտաքին ձևով ամբողջապէս կամ մասամբ և թէ նրա ծիսակատարութիւններով: Իսկ թէ ինչպէս է այդ ամենը կատարւում մեր եկեղեցին՝ արդէն մանրամասն ասել ենք իւր տեղում:

(Կրկնել «Աստուածաշտուծեան տեղը—եկեղեցին»:

Գ. ս. Խաչի, սրբոց մասունքների ու պատկերների յարգութիւնը

Հին դարերից սկսած, Քրիստոսից յետոյ, խաչի նշանը, իբրև տէրունական և մարդկային

ազգի փրկութեան նշան, յարգում և պատուում էին քրիստոնեաները, բայց ոչ թէ կռապաշտ-
ների պէս պաշտում նրան: Այսպէս էլ շատ
վաղուց սովորութիւն մտաւ եկեղեցին զարդարել
փրկչական պատկերով և հին ու նոր կտակարա-
նի զանազան դէպքերի նկարներով:

Մենք, բացի յարգանքից, նաև համբուրում
ենք պատկերները, բայց այդ համբոյրը ոչ թէ
անզգայ պատկերին ենք տալիս, այլ նրա նա-
խատիպին, մեր մտքերը ուղղելով դէպի պատ-
կերի Տէրը, որին աղօթում ենք կամ նրանց միջ-
նորդութիւնը խնդրում:

(Կրկնել Ե. գլխից «Խաչ» եւ «Պատկեր»).

Ե. պատ եւ ծով

Պատ կամ պահեցողութիւնն այն է, որ մար-
դիկ որոշեալ օրերին զրկում են իրանց մսեղէն
և իւղեղէն կերակրներից:

Իսկ ծովը անսուաղութիւն է, որպիսի օրե-
րը ոչինչ չէին ուտում մինչև երեկոյ, իսկ երե-
կոներն էլ գրեթէ հացով ու ջրով էին լուծում.
ինչպէս նաև հայերն էլ՝ լուծում էին աղով ու
հացով, որից քառասնորդական պասը անուանուեց
աղուհացից օրեր:

Պասը սահմանուած է ժուժկալութեան հա-
մար, որպէս զի մարդս կարողանայ զսպել իրան
որկրամոլութիւնից և զեղիս կեանքից. պասը
պարտադիր է ամեն քրիստոնէի համար, իսկ
ծովը միայն կամաւոր է:

Առ հասարակ պատ օրերը հայոց եկեղեցին
տօն չէ կատարում, որովհետև պասը ապաշխա-
րութեան օր է, իսկ տօնը սւրախութիւն է:

Առաքելաւանդ կարգով հայաստանեայց ե-
կեղեցին սահմանած է ամեն չորեքշաբթի եւ ուր-
բաթ պահել՝ առաջինը ի պատիւ Աստուածամօր
աւետման, իսկ երկրորդը իբրև յիշատակ Յի-
սուսի խաչելութեան և այդ օրերը սուրբերի
տօներ ամենեկին չեն լինում:

Բացի դրանցից հայոց եկեղեցին Տէրունա-
կան հինգ տօների և իւրաքանչիւր ամսուայ հա-
մար մի մի շաբաթ պաս ունի, այն է 17 շա-
բաթ: Սրբերի համար մեր եկեղեցին պաս չունի
սահմանած, այլ միայն տօն, իսկ նրանց անունով
կոչուած պասերը՝ ամսական են: Օրինակի հա-
մար՝ ս. Սարգսի, Եղիական, Լուսաւորչի և ս.
Յակովբի պասերը ամսական պասեր են:

Շաբաթապասերը հետեւեալներն են.

ա. Դեկտեմբերի 30-ից մինչև յունուարի
5-ը ի պատիւ Զրիստոսի ծննդեան, և այդ Ժա-
մանակ տօներ չեն տօնում բացի շաբաթ օրից:

բ. Առաջատրաց պաս 5 օր. չորս օր առանց
տօների, իսկ ուրբաթ օրը՝ Յովնան մարգարէի
յիշատակ:

գ. Զառամնորդական կամ մեծ պաս, յիսուն
օր, որոնցից իւրաքանչիւր շաբաթ սրբերի տօ-
ներ են կատարում:

դ. Եղիական պատ, 5 օր, Հոգեգալստի տօն,
Ե. Լուսաւորչի պատ, 5 օր, Երեքը սրբերի
տօներով:

զ. Վարդավառի պատ, 5 օր, առանց տօների:
է. Աստուածածնի վերափոխման պատ 5 օր,
առանց տօների:

ը. Սուրբ խաչի վերացման պատ 5 օր, ա-
ռանց տօների:

թ. Վարազի ս. խաչի պատ 5 օր, Երեքը
սրբերի տօներով:

ժ. Յիսնակաց պատ, 5 օր, առանց տօների:

ժա. Սուրբ Յակովբի պատ, 5 օր, Երեքը
սրբերի տօներով:

Սրանցից Աստուածայայտնութեան, Յարու-
թեան, Վարդավառի, Վերափոխման և ս. խաչի
վերացման պատերը կոչւում են նաւակատիքի
պատեր:

Աստուածայայտնութեան և Յարութեան
ճրագալուցի օրերն ու միւս երեք պատերի շա-
բաթ օրեր մեր եկեղեցին արգելած է մսի գոր-
ծածութիւնը՝ հրէաներից որոշուելու համար, ո-
րոնք այդ օրերը զոհ էին անում:

Ձ. Սրբազան առաքուլութիւններ

Բացի հասարակաց աղօթքից և ս. խորհուրդ-
ների ծէսերից՝ եկեղեցին ունի սրբազան արա-
քողութիւններ, որոնք են՝

Խաչալուստ. ինչպէս որ հրեշտակը իջնելով

Պրոպատիկէ աւագանի մէջ՝ ջուրը խառնում էր
և նրա մէջ լողացողները առողջանում էին ի-
րանց ցաւերից, այնպէս էլ եկեղեցին ընդունած
է ջրի օրհնութիւնը և առանձին կարգ ունի սահ-
մանած դրա համար: Քահանան խաչով ու ա-
ւետարանով երեք անգամ տեառնագրելով՝ օր-
հնում է ջուրը, որով սրբւում է ջուրը հաւա-
տացեալներին սրբելու համար:

Ննջեցեալների թաղում: Հայոց եկեղեցին
ննջեցեալների թաղումը կատարում է առանձին
հանգիստով, դրա համար Մաշտոցում որոշուած
կարգով. թաղման կարգերը երեք տեսակ են.
տղայաթաղ, մեծի թաղման և քահանայաթաղ:

Բոլոր ննջեցեալների թաղմանը միատեսակ
գործ են դրւում հետեւեալ ծէսերը. լուացում,
պատանելը սպիտակ կտաւով, մոմ վառել և
խոնկ ծխել, ամբիծք ասել, թաղման, այգի,
եօթնօրեայ, քառասունքի և տարելիցի կարգը և
գերեզմանօրհնէք: Իսկ քահանաների, եպիսկոպոս-
ների ու կաթողիկոսների թաղման կարգը աւե-
լի մեծ հանգիստով է լինում և, բացի վերոյիշեալ
ծէսերից, դրանց զգեստաւորում են ամբողջ զգես-
տով և օծում ս. միւռնով:

Լուսանալը հնուց մնացած սովորութիւն է
ի նշան յարգանքի դէպի ննջեցեալը:

Պատանը անապականութեան նշան է:

Մոմը Յիսուսի գերեզմանի երկու հրեշ-
տակների օրինակն է:

Խոունկ ծխելը յարգանքի նշան է դէպի
հանգուցեալը:

Ամբիժքը առաքեալների ժամանակից է
մնացած, որ կատարուում էր գիշերը ննջեցեալի
մեղքերի թողութեան համար:

Այգի և եօթնօէէից կարգը առնուած
է հին ուխտի եկեղեցուց և մեղանում կատար-
ւում է պատարագ մատուցանելով. իսկ քա-
ռասնիցը առաքեալների սահմանադրութեամբ
է կատարուում, իբրև յիշատակ Քրիստոսի քա-
ռասնօրեայ համբարձման:

Տարելիցը և գերեզմանօրհնէքը կա-
տարելով՝ սպետում ենք ննջեցեալներին երկրորդ
գալստեան յոյսը:

Մաղթանք: Կեանքի առանձին դիպուածնե-
րում եկեղեցին սահմանել է առանձին մաղթանք
կատարել, հայցելով տիրոջ օգնութիւնը. այն է՝
երաշտի, մորեխի և ժանտախտի ժամանակ, թա-
փօր կատարելով աշխարհիս չորս կողմերը. իսկ
ծանր հիւանդութեան և այլ պատահարների ժա-
մանակ կատարուում են մաղթանքներ ցանկացո-
ղի համար առանձին:

Տնօրհնէք: հաւատացեալների տները Ծը-
ննդեան և Յարութեան տօներին աւետելու սո-
վորութիւնը սկսուած է առաքեալների ժամա-

նակից և պարտաւորական է մեր քահանաների
համար Աւետարանով և եկեղեցական զգեստով
այդ տօներին գնալ ամեն տուն և օրհնել:

Կալօրհնէք եւ հնծանօրհնէք: Կալը և հնծանը
գլխաւորապէս օրհնում են այն նպատակով, որ
գրանք են ս. խորհրդի համար նուիրական ընծա-
ները մատակարարում—հացը և դինին: Միւս
կողմից ս. Լուսաւորչի սահմանադրութեամբ քա-
հանաներն օրհնում են կալը և հնծանը՝ երկրի
բերքերից իրանց ապրուստի համար պատանորդ
ստանալու նպատակով:

Մատաղ: Մատաղը մեղանում զոհ չէ հա-
մարուում, որովհետեւ ինքը Յիսուս զոհուեց
խաչի վրայ մեր փրկութեան համար. այլ մեր
մէջ ընդունուած է մատաղ անել Տէրունական
և սրբերի նշանաւոր տօներին ի յիշատակ
ննջեցեալների՝ աղքատներին կերակրելու համար,
իբրև հոգեհաց. իսկ աղը օրհնում ենք մա-
տաղացու կենդանուց սրբելու սկզբնական ա-
նէծքը:

Զգեստ, Սկիհ եւ Մաղզմայ օրհնել: Եկեղե-
ցական զգեստներն ու անօթները օրհնում ենք,
որպէս զի նրանք որոշուին հասարակ գործածա-
կան զգեստներից և անօթներից և սրբուելով՝
նուիրական գործածելի լինին Աստծու սպասա-
ւորութեան համար:

Է. Հոգևոր աւանդութիւններ

Կան և ուրիշ շատ հոգևոր աւանդութիւններ, որոնք աւանդաբար հասել են մեզ կամ իբրև յիշատակ որևէ կրօնական դէպքի և Վամ հաւատացեալների ջերմեռանդութիւնը արծարծելու միջոց:

Գլխաւոր աւանդութիւնները սրանք են.

Մասն: Ովքեր պատարագին չեն հաղորդուում, այդպիսիներին ա. Սեղանից անմաս չթողնելու համար՝ փոխանակ հաղորդութեան բաժանում են մասը. մասը պատրաստուում է բաղարջ հացից և մինչև պատարագի վերջը պահուում է սեղանի ետևը:

Ժամոց, յիշելիք եւ զանձանակ. Ժամոց և յիշելիք քրիստոնեան տալիս է քահանային, որ նա իր ննջեցեալներն ու կենդանիները յիշէ անմահ պատարագին և միևնոյն ժամանակ որպէս զի նրանով քահանան իր ապրուստը հայթայթէ: Իսկ զանձանակը սահմանեցին առաքեալները՝ աղքատներին և կարօտեալներին օգնելու համար:

Ուխտ: Առաջին դարերում քրիստոնեաները սուրբերի նահատակութեան տարեդարձներին գնալով նրանց գերեզմանների վրայ շինած մատուռները, կատարում էին աստուածապաշտութեան կարգը, բռնութեանահից, որից սովորութիւն մնաց եկեղեցիները ուխտ գնալ:

Սեղան: Քրիստոնէութեան առաջին դարե-

րում ննջեցեալներին տէր հաւատացեալները սովորութիւն ունէին յատուկ սեղան պատրաստել և եկեղեցի տանել, ուր բոլոր հաւատացեալները միասին ժողոված վայելում էին այստեղից մնացել է աւանդաբար, որ հինգ նաւակատիքի տոներին ննջեցեալի տէրը սեղան էր ուղարկում քահանային: Այս սովորութիւնը վերացել է արդէն:

Ուռ ըստանելը: Ծաղկազարդի առաւօտեան ժամերգութեանը «Փառք 'ի բարձունս»-ի ժամանակ բաժանում են ուռի ոստեր, իբրև յիշատակ Քրիստոսի Երուսաղէմ մտնելուն, երբ Հրէաները առաջ գնացին նրան ձիթենու և արմաւենու ճիւղերով:

Կարագ ըստանելը ոտնալուսային: Կարագը յիշատակ է այն կնոջ, որ իւղով օծեց Յիսուսի գլուխը Սիմօն բորոտի տանը:

Հրավառութիւն: Հայաստանում, Բագառինջ գիւղում Արամազդի մեհեան կար, որի տօնը կատարում էին փետրուար ամսին, հրապարակում կրակ վառելով և պար բռնելով նրա շուրջ. երբ Տեառնընդառաջի տօնը սահմանուեց փետրուար ամսի 14-ին, հեթանոսական տօնը վերացաւ, բայց փայտ վառելու սովորութիւնը մնաց. այս սովորութիւնն էլ վերացած է այժմ:

Աղանի թոցնելու սովորութիւնը Վարդավառի տօնին մնացած է յիշատակ Նոյի աղանի թոցնելուն, իբրև ջրհեղեղից ազատուելու յիշատակ:

Յ Ա Ի Ե Լ Ո Ի Ա Ծ

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀԱՍԱՐԱԿ ՕՐՈՒԱՅ

Գ Ի Ծ Ե Ր Ժ Ա Մ Ո Ւ

Ա. ԵՐԷԳ.— Հայր մեր.
Տէր եթէ զՀՐԹՈՆՈՒ.
Օրհնեալ համագոյ.
Սարկ.— Տէր զի բազում.
Զարթուցեալքս.
Քա՛հ.— Զքէն գոհանամք.
Ա. ԵՐԷԳ.— Օրհնեալ տէր մեր.
Դասէղաս.— Օրհնութիւն շարական-պահոց կամ մար-
տիրոսաց ձայնից.
Ա. ԵՐԷԳ.— Մաղթանք ձայնից.
Սարկ.— Զորս քարոզներ ձայնից.
Քա՛հ.— Զորս աղօթքներ ձայնից.
Դասէղաս.— Թագաւոր յաւիտեան.
Ա. ԵՐԷԳ.— Զորս աղօթքների մաղթանք ձայնից: Հայր
մեր.

ԿԻՐԱԿԻ ՕՐՈՒԱՅ

Ա. ԵՐԷԳ.— Հայր մեր.
Տէր եթէ զՀՐԹՈՆՈՒ.
Օրհնեալ համագոյ.
Ատեան.— Տէր զի բազում ձայնով.
Խմբովին
Դասէղաս.— Փա՛ք հօր.
Յիշեցուք.
Զարթիք.

Սարկ. և
Դպիրներ
Զարթուցեալքս.

Ատեան
Դասէղաս.— Առաւօտ լուսոյ.
(Մարտ. տօնին. Աշխարհ ամենայն)
Քա՛հ.— Զքէն գոհանամք.

Ա. ԵՐԷԳ.— Օրհնեալ տէր մեր.
Դասէղաս.— Հանգստեան շար.
Սաղմոս.
Քա՛հ.— Աւետարան տաճարի
Դասէղաս.— Աստուածանեղ.
Երգ օրուան պատշաճի.
Ա. ԵՐԷԳ.— Հոգւոց.

ձայնից

Սարկ.— Եւ ևս խաղ. վասն հանգուցեալ.
Քա՛հ.— Քրիստոս օրդի.
Ա. ԵՐԷԳ.— Հայր մեր.
Սարկ.— Եւ ևս.
Ա. ԵՐԷԳ.— Օրհնութիւն և փառք.
Դասէղ.— Օրհնութիւն շարական Յարութեան ձայնից.
Ա. ԵՐԷԳ.— Մաղթանք. փառք հրաշափառ.
Սարկ. և դպիրները
ատեան, ձայնով. Զորս քարոզ ձայնից.
Քա՛հ.— Զորս աղօթք ձայնից.
Դասէղաս.— Այլուր ձայնից.
Ա. ԵՐԷԳ.— Մաղթանք ձայնից.
Հայր մեր.

ՄԵԾ ՊԱՍԻ

Նոյն կարգն է կատարուում հետեւեալ տարբերու-
թեամբ և փոփոխութիւններով.—

ա. Բոլոր քարոզները ասուում են թիւ:
բ. Նոյնպէս և «Տէր զի բազումը»:
գ. Պաշտաման կարգը այսպէս է փոխուում.—
Օրհնեալ տէր մեր.
Այսօր անձառ—հերթով.
Սաղմոս—նշանեցաւ.
Աւետարան՝ խաչելութեան ձայնից.
Նորոգող—ձայնից.
Երգ՝ Զարհուրեցան.
Հոգւոց և հայր մեր.

դ. Օրհնութիւն շարականը—յատուկ.
ե. Մաղթանքներն ու ալիլուիան՝ խաչի.

ԾԱՆ. Մի քանի տէրունական նշանաւոր
տօներին օրհնութեան շարականից առաջ ասուում է
հետեւեալ շարական՝ պատշաճի.

Ա Ռ Ա Ռ Օ Տ Ե Ա Ն

ՀԱՍԱՐԱԿ ՕՐՈՒԱՅ

Աւ. երէց.— Հայր մեր.

Լցաք առաւօտու.

Սարկ.— Ուրախ եղաք.

Աւ. երէց.— Փառք հօր.

Սարկ.— Այժմ և միշտ.— և ևս.

Աւ. երէց.— Օրհնութիւն և փառք.

Դպիրներ.— Օրհնեալ ես տէր.

Աւ. երէց.— Օրհնեցէք ամենայն գործք.

Դասէղաս.— Հարց շարական ըստ պատշաճի.

Սարկ.— Եկեալքս.

Աւ. երէց.— Յօդեան տէր զցօղ. (Յարութեան՝ Հօր յաղթող):

Դպիրներ.— Մեծացուցէ փոխ.

Դասէղաս.— Մեծացուցէ շարակ. ըստ պատշաճի.

Սարկ.— Սուրբ զԱստուածածինն.

Քահ.— Ընկալ տէր.

Դպիրներ.— Ողորմեա— փոխ.

Դասէղաս.— Ողորմեա շարական ըստ պատշաճի.

Սարկ.— Երկրպագեմք.

Աւ. երէց.— Բարեխօսութեամբ (յարութեան՝ ողորմած գթած).

Դպիրներ.— Օրհնեցէք— փոխ.

Դասէղաս.— Շարական. տէր երկնից.

Դասէղաս.— Փառք ի բարձունս (կիւրակի և տէրունական տօներին՝ ատեան).

Աւ. երէց.— Փառք պատիւ.

Դասէղաս.— Առաւօտու երգ— ձայնից ըստ պատշաճի.

Սարկ.— Փառաւորեցուք— պահոց օրերին, զճրգնութիւն— մարտիրոսաց, Առաջնորդք— հայրապետաց. Մայր— սուրբ— Աստուածածնի, Ասասցուք— կիրակիները.

Քահ.— Գոհանամք.

Դասէղաս.— Սուրբ Աստուած— 3 անգամ ըստ պատշաճի. Փառաւորեալ.

Աւ. երէց.— Փրկել զմեզ.

Սարկ.— Եւ ևս խաղ. վասն լսելի.

Աւ. երէց.— Օրհնութիւն և փառք.

Դպիրներ.— Օրհնեցէք մանկունք— փոխ.

Դասէղաս.— Մանկունք շար. ըստ պատշաճի և ձայնից.

Սարկ.— Վասն խաղաղութեան.

Քահ.— Սուրբ ես տէր.

Դպիրներ.— Բանից իմոց— պահոց. սիրեցի— մարտիրոսաց.

Դասէղաս.— Արարչական. պատշաճի.

Աւ. երէց.— Քրիստոս Աստուած մեր— սրբոց.

Սարկ.— Սուրբ ճգնաւորօք.

Քահ.— Պսակիչ կամ Որ ընտրեցիր.

Աւ. երէց.— Խաչ քո եղիցի— պահոց.

Սարկ.— Աղաչեսցուք.

Քահ.— Օգնեա մեզ.

Սարկ.— Յիշեա տէր զպաշտօնեայս քո.

Քահ.— Բարեբար և բազումօղորմ.

Աւ. երէց.— Հայր մեր.

ԿԻՐԱԿԻ ՕՐՈՒԱՅ

Մինչև մեծացուցէ նոյնն է, մեծածուցէ. շարականից յետոյ՝

Սարկ. և ղպ.— Վասն սուրբ տեղոյս՝ ձայնով ատեան.

Քահ.— Իսկ ես թագաւոր.

Դասէղաս.— Եղիցի— ձայնով.

Արի տէր. Արի և մի մերժեր.

Թագաւորեցէ.

Քահ.— Աւետարան իւղարբերից. ձայնից.

Դասէղաս.— Փառք յարութեան.

Սարկ.— Զուարճացեալքս.

Քահ.— Ամենակիցոյց.

Յետոյ Ողորմեա շարականը և նոյն կարգով շարունակուած է մինչև «Օրհնեցէք մանկունք», որի փոխարէն՝

Դասէղաս.— Եղիցի անուն տեառն օրհնեալ.

Քահ.— Աւետարան բժշկութեան— ձայնից.

Դասէղաս.— Նորաստեղծեալ. ձայնով.

Սարկ.— Խնդրեսցուք.

Դասէղաս.— Կեցո, տէր ողորմեա.

Քահ.— Քում ամենազօր.

Աւ. երէց.— Հայր մեր.

ՄԵԾ ՊԱՍԻ

Մեծ պահքին բոլոր քարոզներն ասուում են թիւ.
նոյն կարգն է կատարուում ինչ որ հասարակ օրը մինչ-
չև մանկանց շարականը, յետոյ՝

Քահ. — Վասն խաղաղութեան.

Քահ. — Սուրբ ես տէր.

2 Քահ. — Տէր ամենակալ.

Քահ. — Եկեալքս ի խոստովանութիւն.

» Տէր Աստուած փրկութեան մերոյ.

Դպիրներ. — Բանից իմոց.

Դասէղաս. — Արարչական.

Աւ. երէց. — Խաչ քո եղիցի և այլն մինչև վերջ.

ԱՐԵՒԱԳԱԼԻ

Աւ. երէց. — Հայր մեր.

Սարկ. — Եղիցի անուն տեառն.

Աւ. երէց. — Ի նա օրհնեսցին.

Սարկ. — Փառք հօր.

Աւ. երէց. — Այժմ և միշտ. — և ես խաղաղութեան.

Աւ. երէց. — Օրհնութիւն և փառք.

Դասէղաս. — Յարեւիկց երգ.

Սարկ. — Յարեւիկց մինչև ի մուտս.

Քահ. — Յարեւիկց — աղօթք.

Դպիրներ. — Աղաղակեցէք — փոխ.

Դասէղաս. — Ճգնաւորք — երգ.

Աւ. երէց. — Աղաչեմք ողորմեաց.

Սարկ. — Սուրբ ճգնաւորք.

Քահ. — Սուրբ ես տէր.

Դպիրներ. — Աստուած Աստուած իմ — փոխ.

Դասէղաս. — Լոյս արարիչ լուսոյ — երգ.

Աւ. երէց. — Լուսովդ քո Քրիստոս.

Սարկ. — Փառաւորեսցուք.

Քահ. — Զառաւօտու աղօթս.

Դպիրներ. — Տէր հովուեսցէ — փոխ.

Դասէղաս. — Ճանապարհ և ճամարտութիւն.

Աւ. երէց. — Տէր ուղղեա.

Սարկ. — Աղաչեսցուք.

Քահ. — Օրհնեալ ես տէր.

Աւ. երէց. — Հայր մեր.

ԵՐՐՈՐԴ ԺԱՄՈՒ

Աւ. երէց. — Հայր մեր.

Օրհնեալ հոգիդ.

Սարկ. — Ողորմեա — փոխ.

Դասէղաս. — Օրհնեմք զքեզ.

Աւ. երէց. — Յամենայն ժամու.

Սարկ. — Եւ ես խաղաղութեան.

Աւ. երէց. — Օրհնութիւն և փառք.

Սարկ. — Խնդրեսցուք.

Քահ. — Առջնորդեա.

Սարկ. — Յիշեա տէր.

Քահ. — Բարերար և բազումողորմ.

Դպիրներ. — Տէր հովուեսցէ.

Սարկ. — Գոհաբանելով.

Քահ. — Խաղաղութեամբ.

Աւ. երէց. — Հայր մեր.

ՄԵԾ ՊԱՍԻ

Օրհնութիւն և փառքից յետոյ՝

Սարկ. — Միաբան ամենեքեան.

Քահ. — Որ ի քրովքէական

Դպիրներ. — Աստուած օրհնեալ.

Սարկ. — Խնդրեսցուք.

և այլն ըստ կարգին:

ՎԵՅԵՐՈՐԴ ԺԱՄՈՒ

Աւ. երէց. — Հայր մեր.

Օրհնեալ հայր սուրբ.

2. Քահ. — Ողորմեա. ատեան.

Աւ. երէց. — Յամենայն ժամու.

Սարկ. — Եւ ես խաղաղութեան.

Աւ. երէց. — Օրհնութիւն և փառք.

Սարկ. — Վասն հիւանդաց.

Քահ. — Փարատեա.

Սարկ. — Յիշեա տէր.

Քահ. — Բարերար և բազումողորմ.

Դպիրներ. — Երանի որ խորհի.

Սարկ. — Խնդրեսցուք.

Քահ.— Հայր գթութեանց.

Աւ. երէց.— Հայր մեր.

Մեծ ՊԱՍԻ

Դասէղաս.— Խաւարեցաւ.

Աւ. երէց.— Յամենայն ժամու.

Սարկ.— Եւ ևս խաղաղութեան.

Աւ. երէց.— Օրհնութիւն և փառք.

Սարկ.— Արթուն մտօք.

Քահ.— Զգեցո մեզ տէր.

Դպիրներ.— Տէր մի յիշեր.

Սարկ.— Վասն հիւանդաց.
և այլն ըստ կարգին.

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ԺԱՄՈՒ

Աւ. երէց.— Հայր մեր.

Օրհնեալ որդիդ սուրբ.

2. քահ.— Ողորմեա—ատեան.

Աւ. երէց.— Յամենայն ժամու.

Սարկ.— Եւ ևս խաղաղութեան.

Աւ. երէց.— Օրհնութիւն և փառք.

Սարկ.— Աղաչեսցուք.

Քահ.— Անկեալ առաջի բո.

Սարկ.— Յիշեա տէր.

Քահ.— Բարեբար և բազումողորմ.

Դպիրներ.— Սիրեցի—փոխ.

(Այստեղ ուտեաց օրերը ասուում
է հանգստեան շարական ձայնից).

Աւ. երէց.— Հոգեոցն հանգուցելոց.

Սարկ.— Եւ ևս խաղաղութեան. վասն հանգուցեալ.

Քահ.— Քրիստոս որդի.

Աւ. երէց.— Հայր մեր.

Մեծ ՊԱՍԻ

Ողորմեա—ից յետոյ՝

Դասէղաս.— Զարչարակցեալ.

Աւ. երէց.— Յամենայն ժամու.

Սարկ.— Եւ ևս խաղաղութեան.

Աւ. երէց.— Օրհնութիւն.

Սարկ.— Սուրբ սրտիւ.

Քահ.— Տէր զօրութեանց.

Դպիրներ.— Տէր մի մատներ.

Դասէղաս.— Նահապետաց.

Սարկ.— Աղաչեսցուք.
Եւ այլն ըստ կարգին.

ԵՐԵԿՈՅԵԱՆ

ՀՍԱՐԱԿ ՕՐՈՒԱՅ

Աւ. երէց.— Հայր մեր.

Ես առ Աստուած կարգացի.

Սարկ.— Սպասէի.

Աւ. երէց.— Փառք հօր.

Սարկ.— Այժմ և միշտ. և ես խաղ.

Աւ. երէց.— Օրհնութիւն և փառք.

Դպիրներ.— Խոնարհեցո—փոխ.

Աւ. երէց.— Փառք քեզ Աստուած.

Սարկ.— Եւ ևս խաղաղութեան.

Աւ. երէց.— Օրհնութիւն և փառք.

Դպիրներ.— Ապրեցո—փոխ.

Աւ. երէց.— Օրհնեալ տէր.

Սարկ.— Հասեալքս ի ժամ.

Աւ. երէց.— Հասեալքս ի ժամ.

Դպիրներ.— Մեսեդի պատշաճի.

Ուղիղ եղիցին.

Սարկ.— Աղաչեսցուք:

Քահ.— Լուր ձայնից մերոց.

Դասէղաս.— Սուրբ Աստուած. փառաւորեալ.

Աւ. երէց.— Փրկել զմեզ.

Սարկ.— Եւ ևս խաղաղութեան.

Աւ. երէց.— Օրհնութիւն և փառք.

Դպիրներ.— Համբարձի.

Դասէղաս.— Համբարձի շարականը.

Սարկ.— Վասն խաղաղութեան.

Քահ.— Հայր գթած.

Դպիրներ.— Որ բնակեալ.

Աւ. երէց.— Զբարձրեալն զՔրիստոս.

Սարկ.— Եւ մեք միաբան.

Քահ.— Յոյս կենաց.

Սարկ.— Յիշեա տէր.
Քահ.— Բարերար և բազումողորմ.
Աւ. երէց.— Հայր մեր.

ԿԻՐԱԿՆԱՄՏԻ

Ապրեցո-ից յետոյ՝
Դասէղաս.— Լոյս զուարթ— ձայնով.
Եկեալքս ի մտանել.
Մեսեղիքից յետոյ Աղաչեսցուք ի փոխարէն
քարող Ասասցուք:
Հայր գթած ից յետոյ՝ փոխ— Աստ օրհնեցէք.

Սարկ.— Խնդրեսցուք.
Դասէղաս.— Կեցո տէր. Տէր ողորմեա.
Քահ.— Թագաւոր խաղաղութեան.
Աւ. երէց.— Հայր մեր.

ԽԱՂԱՂԱԿԱՆ

Աւ. երէց.— Հայր մեր.
Տէր Աստուած փրկութեան.

Սարկ.— Մտցեն աղօթք իմ.
Աւ. երէց.— Փառք հօր.

Սարկ.— Այժմ և միշտ. և ևս խաղ.
Աւ. երէց.— Օրհնութիւն.

Դպիրներ.— Ի կարգալ իմում.
Դասէղաս.— Շնորհեա մեզ Տէր.

Աւ. երէց.— Ի մերձեանալ.
Սարկ.— Գոհացարուք.

Քահ.— Տէր բարերար.
Դպիրներ.— Տէր լոյս իմ.

Դասէղաս.— Նայեաց սիրով.
Աւ. երէց.— Տէր մի դարձուցանեիր.

Սարկ.— Աղաչեսցուք.
Քահ.— Շնորհատու բարեաց.

Դպիրներ.— Երանեալ են. Բաժին կամ Արարի— հերթով.
Դասէղաս.— Ի քէն հայցեմք.

Խումբ.— Ատեան— մի տուն ստեղի.— մեծի պահոց
չորրորդ երկուշաբթի օրից մինչև Ղազարու
յարութիւնը.

Աւ. երէց.— Հոգւոցն հանգուցելոց.

Սարկ.— Եւ ևս խաղաղութեան.
Քահ.— Քրիստոս որդի.
Աւ. երէց.— Հայր մեր.

ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ

Աւ. երէց.— Հայր մեր.
Առաքեա տէր զլոյս քո.

Սարկ.— Մտից առաջի.
Աւ. երէց.— Փառք հօր.

Սարկ.— Այժմ և միշտ. և ևս խաղ.
Աւ. երէց.— Օրհնութիւն.

Սարկ.— Եկեսցէ.
Աւ. երէց.— Անձն իմ ի ձեռս քո.

Սարկ.— Աղաչեսցուք.
Քահ.— Տէր Աստուած մեր, դու պահեա.

Դասէղաս.— Խաղաղութեամբ քով.
Քահ.— Աւետարան (հանգստեան).

Սարկ.— Սուրբ խաչիւս.
Քահ.— Պահպանեա.

Աւ. երէց.— Հայր մեր.
Անկանիմք.

Քահ.— Ընկալ քաղցրութեամբ.
Աստուած յաւիտենական.

Որդի Աստուծոյ.
Միաբան.— Փոխէփոխ.— Հաւատով խոստովանիմ.

Աւ. երէց.— Վասն սրբուհւոյ Աստուածածնի.
Սարկ.— Սուրբ զաստուածածինն.

Քահ.— Ընկալ տէր.
Աւ. երէց.— Հայր մեր.

Քահ.— Պահպանեա.
Աւ. երէց.— Օրհնեալ եղբրուք.

Ա. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆ

- ա. Ի՞նչ է աստուածաշնորհը.
բ. Սահմանողը.
գ. Տեսակները.
դ. Եղանակը.
ե. Կոչնակ և զանգակ.
զ. Լեզուն.
է. Հասարակաց աստուածաշնորհի մասերը.

Բ. ՍՐԲԱԶԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ա. Ուղիները.
բ. Երկրագործ.
գ. Ծնրագործի.
դ. Ուղիները.
ե. Օրհնել խաչով, աւետարանով և այլն.
զ. Թափոք և անդաստան.
է. Նախատօնակ.
ը. Հսկումն.

Գ. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂԸ — ԵԿԵՂԵՑԻ

- ա. Արևելեան և Արևմտեան եկեղեցի.
բ. Տաճարի ձևը.
գ. Եկեղեցու մասերը.
 Գաւիթ.
 Ատեան.
 Դաս.
 Աւագան.
 Բեմ կամ ամբիոն.
 Սեղան.
 Վարդոյր.
 Ուղի.
 Ընծայարան կամ խորհրդանոց.
 Սարկաւագատուն կամ խորան.
 Եկեղեցու հիմնարկէքը.
 » նաւակատիքը.
 » օծումը.

Դ. ՊԱՇՏՈՆԵԱՆԵՐԸ — ՆՈՒԻՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

- ա. Հայրապետ.

- բ. Եպիսկոպոս.
գ. Վարդապետ.
դ. Քահանայ.
ե. Սարկաւագ.
զ. Կիսասարկաւագ.
է. Ջահնկալ.
ը. Երգիչ.
թ. Դպիր կամ ընթերցող.
ժ. Դռնապան.

Ե. ՍՊԱՍՆԵՐՆ ՈՒ ԱՆՕԹՆԵՐԸ

- ա. Սկիհ.
բ. Մաղղմայ.
գ. Մանատուփ.
դ. Բաժակաման.
ե. Ուղիներ, բուրվառ.
զ. Տապանակ, խնկաման.
է. Ուղիներ կամ վառ.
ը. Քչոց.
թ. Ուղի.
ժ. Միւսնաշիշ աղանի.
ժա. Կոնք, դոյլ, զենջակ.
ժբ. Պատկեր.
ժգ. Գրակալ.
ժդ. Աշտանակ, կերոն, մոմ.

Զ. ԶԳԵՍՏՆԵՐՆ ՈՒ ԶԱՐԴԵՐԸ

- ա. Ընդհանուր զգեստներ.
 Սքիւ.
 Վեղար.
 Փիլոն.
 Գաւազան — օձազարդ և հովուական.
 Մատանի.
 Հողաթափ.
բ. Սարկաւագի, կիսասարկաւագի և զպիւրների զգեստներ.
 Շապիկ.
 Ուրար.
 Բազկուրար.
գ. Քահ. զգեստներ.
 Սաղաւարտ.
 Շապիկ.
 Փուրուր.
 Գօտի.
 Թաշկինակ.
 Բազկան.
 Վաղա.
 Շուրջառնափորտ.
դ. Եպիսկոպոսակ. զգեստներ.
 Թագ կամ խոյր.
 Արտախուրակներ.
 Եմիփորոն.
ե. Հայրապետական զգեստներ.
 Կոնքոն.
 Արծուէգորգ.
 Ասա.

Զ. Ս. ԳՐԹԵՐԸ

- ա. ս. Աւետարան.

բ. Ժամագիրք— Հասարակաց կարգ աղօթից.

Ընդհանուր գիտելիք.

Գիշեր ժամու աղօթք.

Առաւօտեան.

Արեւագալի.

Երրորդ ժամու.

գ. Շարական.

Ձայներ.

Համառօտութիւններ.

դ. Ճաշոց գիրք.

ե. Խորհրդատետր կամ պատարագամատոյց.

ւ. Պատարագ.

Սահմանողը.

Նիւթը.

Կատարողը.

Օրերը.

զ. Տաղարան.

է. Տօնացոյց.

ը. Մաշտոց — Առ ձեռն և Մայր.

թ. Կանոնգիրք.

ժ. Յայտմաւորք.

Ը. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏԱԿԱՆ ԾԷՍԵՐ

ա. Խորհուրդների կատար. ծէսերը— Խօթ խորհուրդ.

բ. Տօներ.

Աստուածածնի.

Անշարժ.

Սրբոց.

Շարժական.

Տօնական շարաթներ

Տէրունական.

Աւագ տօներ.

գ. Նիւթական եկեղեցու կաղմակերպութիւնը.

դ. ա. Խաչի, սրբոց մասունքների և պատկերների յարգութիւնը:

ե. Պատ և ծոմ.

Պատի տեսակները.

զ. Սր. արարողութիւններ.

է. Հոգևոր աւանդութիւններ.

Խաչալուայ.

Մասն.

Ննջեցելոց թաղումն.

Ժամոց, յիշելիք, զանձանակ.

Մաղթանք.

Ուխտ.

Կալօրհնէք և հնձանօրհնէք.

Սեղան.

Մատաղ.

Ուռ բաժանելը.

Ձգեստ, սկիւղ, քար, քարանձաւ, քարանձաւի

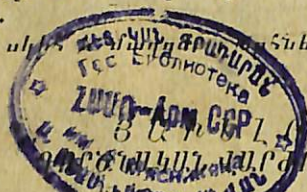
Կարագ բաժանելը.

Հրավառութիւն.

Աղանի թոցներ.

Ի Ա ծ.

ՈՒԹԻՆՆԵՐ

844

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0152406

46.	Հայոց գրականութեան պատմութիւն Վ. Փա- փազեանի	1 50
47.	Երիտասարդութեան մեղքեր, Համմոնդի, թ. Արայ. Արայեան	1 —
48.	Շարլ Մ. Հիլլա, դրամա, թ. Վ. Փա- փազեանի	— 50
49.	Դասագիրք ընդհ. պատմութեան, Վինոգրա- դովի, Հին-դար, թ. Գ. Սաթակ	1 25
50.	Հասարակական գաղափարները Ռ. Պատկանեա- նի և Ս. Շահազիզի բանաստեղծութիւններ մէջ, Բ. Իշխանեանի	1 —
51.	Կենսագրութիւն «Գուտտենբերգի»	— 40
52.	Հայերէն գրագիրութիւն ռուսացանելու բա- նաւոր նախապատրաստութեան մասին ռու- սացիներէ համար Ղ. Աղայեանի	— 10
53.	Աղա-Նեզրի. Բանաստեղծութիւններ, թարգ. Յ. Յակոբեանի երկու հատոր	— 50
54-55.	Դասընկեր, Ռաշմաճեանի և Զիլինգարեանի Ա. մաս. 40 է. Բ. մաս.	— 50
56-57.	Հայ գրողներ Ա. մաս, կազմ. Ահարոնեան, Աղայեան, Թումանեան և Փափազեան Բ. մաս.	2 — 2 —
58.	Պօլէնց, Գիւղացի Բիւանէրը. թարգմ. Ս. Թառայեանց	1 25
59.	Բէն Հուր, թարգ. Տիրայր վարդ.	1 —
60.	Գ. Աւետեան. Թատրոնական գրադարան I /	1 —
61.	Տէրն ու բանւորը, Տօլստոյի, Սան-Աղաս	20
62.	Հայոց Պատմութիւն, մասն. ա. Սանազաւոր և Վարդանանի	— 50
63.	Գ. Աւետեան Թատրոնական գրադարան . II 1 —	
64.	Л. Меликсетъ-Бековъ. Родство грузинъ съ испанцами	25
65.	Դասընկեր III տ.	60
66.	Арм. древности въ Аккерманѣ. Л. Мел.-Бекъ —	25
67.	Կարգ Աստուածաշուքութեան Գ. Աղանեանց ա. ք. VII տղ.	— 50
68.	Л. Толстой. Живой трупъ	— 25

Դիմել՝

Тифлисъ Книжный магазинъ „Гуттенбергъ“.

ԳԻՆՆ Է 50 Կ.